

Pályázati kiírás: Egy magyarországi vár és birtokosai a középkorban (egy vár középkori története lakóhelyemen vagy annak egy részlete és a várat birtokló egyik vagy másik család története).

Somló vára és a Garaiak a középkori Magyarországon

Szabó Bence

Országos Középiskolai Tanulmányi
Verseny – Történelem, 2009/2010
Versenydolgozat

TARTALOM

1. A SOMLÓ FÖLDRAJZÁRÓL, KORAI TÖRTÉNETÉRŐL.....	3
1.1. A SOMLÓ FÖLDRAJZI ELHELYEZKEDÉSE, A HEGY KIALAKULÁSA, NEVÉNEK EREDETE	3
1.2. A SOMLÓ VIDÉKÉNEK KORAI TÖRTÉNETE	4
2. A SOMLÓI VÁR ÉS A GARAIK 1389-IG.....	5
2.1. A SOMLÓI VÁR TÖRTÉNETE 1389-IG	5
2.2. A GARAIK TÖRTÉNETE 1389-IG	7
3. SOMLÓ VÁRA A GARAIK KEZÉN (1389-1479).....	11
3.1. A GARAIK ÉS SOMLÓ VÁRÁNAK TÖRTÉNETE GARAI II. MIKLÓS IDEJÉBEN (1389-1433).....	11
3.2. SOMLÓ ÉS A CSALÁD TÖRTÉNETE GARAI LÁSZLÓ KORSZAKÁBAN (1433- 1459)	17
3.3. SOMLÓ VÁRA ÉS AZ UTOLSÓ GARAI (1459-79).....	21
4. A SOMLÓI URADALOM A KÖZÉPKORBAN	25
4.1. AZ 1478-AS ÖSSZEÍRÁSRÓL	25
4.2. AZ URADALOM ÁLLAPOTA 1478-BAN AZ ADATOK TÜKRÉBEN.....	27
5. SOMLÓ VÁRÁNAK TÖRTÉNETE A GARAIK UTÁN	31
5.1. SOMLÓ VÁRA KINIZSI ÉS SZAPOLYAI KEZÉN (1479-1495).....	31
5.2. SOMLÓ VÁRA BAKÓCZ TAMÁS ÉS AZ ERDŐDYEK ALATT (1495-1558)...	32
UTÓSZÓ	34
FELHASZNÁLT IRODALOM	36
FÜGGELÉK.....	39

Bevezetés

*„Pusztán áll az enyészetnek
Szomorító bús jele;
Hajdan büszke nemeseknek –
Most a baglyok lakhelye.
A vár setét falain most
Magas kórók lengenek,
S a falak moh szakállában
Hangyák, férgek pezsgenek.”*

Kisfaludy Sándor: Somló vára /részlet/

Veszprém megyében számos középkori eredetű vár található, melyek sorsa nagy múltú magyar nemesi családokhoz kötődik. Dolgozatom témája Somló vára. A vár, ami „hajdan büszke nemeseknek” volt lakhelye és uradalmi központja, több jelentős család és személy kezén is megfordult történelme folyamán, hiszen a Garaiak, a Rozgonyiak, a Szapolyaiak, Kinizsi Pál, Bakócz Tamás vagy az őt követő Erdődyek is bizonyos ideig magukénak tudhatták. A birtokos családok közül a Garaiak bemutatását választottam, hiszen a várat a középkorban leghosszabb ideig, kisebb megszakításokkal majd egy évszázadon át ők birtokolták.

Dolgozatomban bemutatom a Somló várával és a Garai családdal kapcsolatos eseményeket, adatokat, melyek fényében szemléltetni szeretném a vár és a hozzá tartozó uradalom jelentőségét. Hangsúlyozni szeretném a Somlónak már az őskortól megfigyelhető különleges helyzetét, ezért röviden ismertetem a Somló-vidék korszakunk előtti történetét. Választ kerestem arra is, hogy a Garaiak országos politikában való részvétele hogyan befolyásolta a vár történetét a középkorban. A vár- és családtörténet során nem szorítkoztam csak a kapcsolódási pontok bemutatására, mivel fontosnak tartottam leírni az előzményeket is, melyeket követően a vár és a család története találkozott, illetve azt is, ahogyan a Garaiak kihalása után a vár középkori története alakult.

1. A Somló földrajzáról, korai történetéről

1.1. A Somló földrajzi elhelyezkedése, a hegy kialakulása, nevének eredete

A Somló jellegzetes alakú hegye (lásd: 1. kép) Veszprém megye nyugati részén, Vas megyéhez közel, két nagy földrajzi tájegységünk találkozásánál fekszik: nyugaton a Kisalföld kistája, a Marcal-medence, keleten a Dunántúli-középhegység egyik tagja, a Bakony határolja. A környező nagyobb települések Devecser (6 km távolságra) és Somlókővár (1 km távolságra). Található a közelében sok kisebb falu is, melyeknek sorsa a történelem folyamán összefonódott Somló várával: Doba, Oroszi, Borszörcsök, Somlójenő (egykor Kisjenő), Tüskevár (egykor Nagyjenő), Iszkáz, Somlóvecse és Somlószőlős.¹

A Somló vulkanikus eredetű, keletkezésében a Balaton-felvidéki tanúhegységekkel (Badacsony, Szentgyörgy-hegy, Csobánc stb.) mutat rokonságot. A pliocén korban a folyók fokozatosan feltöltötték hordalékukkal (agyagos iszap, homok, kavics) a Kárpát-medencei Pannon-tavat, ami a teljes feltöltődés után szárazföldre alakult. A harmadkor végén bekövetkező vulkáni működés hatására keletkezett a Somló bazalt-hegye. Mai képét a természeti erők pusztító hatása nyomán nyerte el: a szél, a csapadékvíz, a patakok és folyók (pl. a Marcal) rombolták a talajt, ennek hatására a felszín megsüllyedt és a hegy egyre jobban kiemelkedett, mivel annak bazalttrétege megóvta az eróziós hatásoktól.² Így a Somló a vidék uralkodó természeti képződményévé vált, melyet minden irányból alacsonyabb fekvésű területek vesznek körül. Ez a tulajdonsága szinte már arra rendeli, hogy a hegy tetején az ember valamilyen erősséget építsen.

A hegy nevének eredetére három magyarázat létezik. Egyrészt eredeztetik a som növény (Cornus mas) nevéből. Még a szőlővel történő beültetése előtt a hegyet ezen elmélet szerint nagy mennyiségű somfa borította. Mivel a sommal borítottság már messziről kitűnik, ezért a hegyre azt mondják, hogy „somlik”.³ A második és a harmadik magyarázat szerint is a „somlik” igéből származik az elnevezés. Az egyik esetében jelentése: „megcsuszamló, súvadó oldalú hegy”, a másik esetben pedig: „a zöld erdőövezetből kiemelkedő kopasz, sziklás hegytető”, melyet a nyelvjárásbeli „somlik-somlyik” tájszóra vezetnek vissza. Ennek

¹ Dr. Darnay-Dornay Béla – Dr. Zákonyi Ferenc: Somló útikalauz. Veszprém, 1964. p.7. (továbbiakban: Darnay-Zákonyi)

² uo. p.10-12.

³ uo. p.8 ill. dr. Németh József: Somló. Devecser 1938, újranyomva., p.11.(továbbiakban: Németh)

köznelvi jelentése: „zöld héjából kifejlett” (pl. a dióra használható). Ezen igealakoknak folyamatos melléknévi igenévi alakja a „somló”, amelyből a tulajdonnév is származik. ⁴

1.2. A Somló vidékének korai története

A remek éghajlat, a termékeny talaj hatására már az őskortól fogva lakott volt a környék. A neolitik korban földművelő közösségek éltek itt, s a források, vízfolyások miatt nedves, így könnyen megművelhető talajt kezdetleges eszközeikkel is használatba tudták venni. Ismerték az állattenyésztést, fazekasságot, de a fémeket még nem. Kőből pattintott vagy csiszolt eszközökkel (baltaélek, fejszék, kalapácsok) rendelkeztek.⁵ A Somló hegyének tetején a régészek egy hatalmas őskori települést feltételeznek, mivel annak ellenére, hogy földművelést itt nem folytathattak, mégis igen sok cserepet, kötörmelékét, állatcsontot találtak.⁶

A bronzkor végéről az urnasíros kultúra emlékeire bukkantak a hegy környékén. Temetőik leletekben szegények, de a vár környékén bronzból készült tárgyakat találtak: nyílhegyeket, fűles vereteket, töröket és egy kis szobrot is. Kr. e. 7. században a valószínűleg nyugatról betelepült hallstatti kultúra keleti ágához tartozó közösségek telepedtek meg a vidéken. Feltételezhetően az urnasíros kultúra népessége nagyrészt itt maradt, a hallstattiak arisztokrata rétege pedig birtokba vette a korábban épült földsáncos erődítményeket, ezek körül alakították ki halomsíros temetőiket.⁷ Az egyik ilyen sírban lószerszámokat, fegyvereket is találtak a régészek az égett csontdarabok mellett.⁸ A vaskorban többnyire béke honolt a területen egészen Kr. e. 4. századig, amikor a térség kelta fennhatóság alá került. A kelták a náluk hadászati lag fejletlenebb népeket uralmuk alá hajtották, és később az itt élő őslakosság minden biztonnal szolgálatokkal tartozott nekik, ezt bizonyítják a Somlón talált gazdag kelta lovas sírok is.⁹

A rómaiak Augustus uralkodása alatt foglalták el egészében a mai Dunántúlt, ahol létrehozták Pannónia provinciát. Veszprém megye egyetlen római városa a Hadrianus császár (117-138) uralkodása alatt alapított Mogetiana municipium elképzelhetően Somlónál és Tüskevár határában épült, a környék gazdag római kori régészeti leletanyaga ugyanis, mint

⁴ dr. Boros Edit: Tájékp a Somlóról a helynevek tükrében. Eötvös Károly Megyei Könyvtár kiadványa 1988. p.4.

⁵ Márkusné Vörös Hajnalka: Somlónál. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Budapest, é.n., p.20. (továbbiakban: Márkusné)

⁶ Bakay Kornél – Kalicz Nándor – Sági Károly: Veszprém megye régészeti topográfiája. A devecseri és sümegi járás. (Szerkesztő: Bakay Kornél) Akadémiai Kiadó, Budapest 1970 (továbbiakban: Bakay) p.89.

⁷ Márkusné p.21-23.

⁸ Bakay p.210.

⁹ Márkusné p.26. A Somló környéki sírokban találtak többek között kétélű vaskardot, bronz vasablát, bronzcsákányt, egy művészi kidolgozott bronzüstöt és vaslándzsát is.

például az itt előkerült római sírkő, erre enged következtetni.¹⁰ A rómaiak is felismerték a Somló stratégiai jelentőségét, mivel a hegy csúcsán előkerült római leletekből (edénydarabok, érme) a szakemberek arra következtettek, hogy lehetséges, hogy itt római őrtorony állt.¹¹ Innen a Balaton-felvidékig az egész környéket remekül szemmel lehetett tartani, emellett a hegytől délre fekvő Torna-pataknak egyik legkedvezőbb átkelőhelyére is kitűnően rá lehetett látni. Mivel Mogetianát a források egyszer az Aquincum-Savaria, másszor a Savaria-Sopianae útvonalon említik, ezért számolni lehet azzal, hogy a Somló közelében húzódnak az utak csomópontja. Így a valószínűsíthető római őrtorony valóban fontos feladatot láthatott el. A népvándorlás végül elsodorta a római kultúrát, de a területen megjelenő számos nép közül (keleti gótok, longobárdok, avarok, frankok, szlávok) tartósan egyik sem tudott megtelepedni egészen a magyar honfoglalásig, melynek folyamán vélhetően a fejedelmi törzs, illetve a helynevekben is szereplő Jenő törzs talált magának a vidéken szállásterületet¹²

2. A somlói vár és a Garaiak 1389-ig

2.1. A somlói vár története 1389-ig

A somlói vár építésének időpontjáról, illetve építetőjéről nincs hiteles információnk. A vár első hivatalos írásos említése csak 1352-ből származik. A kutatások mára bebizonyították, hogy középkori váraink nagyrészt a 13. század vége előtt keletkeztek, és hogy számukban az Anjou-kor nem hozott jelentős emelkedést.¹³ Figyelembe véve ezt a jelenséget, valamint hogy a 13-14. század fordulójának háborús viszonyai között egy vár felépítése szinte lehetetlen lett volna, illetve azt, hogy a Kőszegiek fennhatóságuk rövid időtartama miatt várépítésre nem gondolhattak, a vár keletkezését 1300 előtti időpontra becsülhetjük, azonban ezt írásos forrással alátámasztani nem lehet.¹⁴

A vár építésével kapcsolatban fontos szót ejtenünk a somlóvásárhelyi apácakolostorról. Somlóvásárhely területén már a 9. században működött kolostor a salzburgi érsek fennhatósága alatt. Egy 9. századi összeírásra visszavezethető birtokfelsorolás során a kolostorral kapcsolatban említenek egy „Parauuoz” nevű hegyet és a lábánál fekvő „Durnauu” települést, amelyben Tornavára, Somlóvásárhely régi nevére, illetve a Somló hegyre

¹⁰ Bakay p.207. A római sírkő képmezőjében egy férfi és egy női alak látható, a sírkő felirata: „AUR[ELIUS] RUFINUS MI[L]ES / C[O]HO[RTIS] MILIARIAE / HIMESE[NORUM] AN[NORUM] XX. / CO[N]SOBRINO AUR[ELIAE] / IEZENA[E] AVIAE AN[NORUM] LXXX. / AUR[ELIUS] PROCULINUS PEQUARIUS / LEG[IONIS]

¹¹ uo. p.89.

¹² Márkusné p. 27-30.

¹³ Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon Akadémiai Kiadó Budapest, 1977 p.27.

¹⁴ Horváth Richárd: Várak és politika a középkori Veszprém megyében. PhD-dolgozat [Kézirat] Debrecen, 2002. letöltve: http://phd.okm.gov.hu/disszertaciok/ertekezesek/2003/de_2134.pdf [Letöltés: 2010.01.24.] (továbbiakban: Horváth 2002) p.42.

ismerhetünk.¹⁵ Hogy a honfoglalás folyamán a kolostorral mi történt, a magyar fennhatóság alatt megmaradt-e vagy sem, nem tudjuk. Annak, hogy megmaradhatott, ellentmond, hogy a salzburgi érsek (I. Dietmar 873-907) honfoglalás előtti beszámolója szerint Pannónia teljesen elpusztult. Sajnálatos módon ennek kiderítésére nem indultak régészeti munkák. Feltehető, hogy István király újra benépesítette a kolostort, és ez lehetett az egyik utolsó egyházi alapítása, de az apácakolostor apátnőjét hitelesen csak a garamszentbenedeki apátság alapításakor (1075) említik, tehát a kolostor ekkorra már biztosan újra állt.¹⁶

Az államalapítás korabeli birtokszerveződés folyamán a Somló körzete a bakonyi erdőispánság és a karakói várispánság közt helyezkedett el. Az uralkodó az apácakolostor számára a Somló környékén található falvak közül adományozott szolgáló falvakat, és mivel Veszprém megye korai egyházi intézményeit mind királyi földön alapították (pl. az ország első püspöksége, a veszprémi püspökség, a veszprémvölgyi apácázárda, illetve a bakonybéli apátság is), ezért feltételezhető, hogy a Somló területe közvetlenül királyi igazgatás alatt állt, így nem tartozott egyik kisebb ispánsághoz sem.¹⁷ Emellett azt is tudjuk, hogy a bencés apácakolostor protektorai a középkor folyamán egyben a somlói vár mindenkori birtokosai is voltak.¹⁸ Mindezek alapján megfontolandó, hogy a vár nem királyi építtetésű-e, ez esetben pedig építésének dátumát 1270-1280 körülre tehetjük.

Somló vára nem a hegytetőre épült, hanem a legmagasabb csúcshoz északról kapcsolódó kiemelkedésre. Ennek magyarázatára szolgál az a jelenség, amely több magyarországi vár esetében is megfigyelhető, hogy a hegytetőhöz közeli különálló sziklaormokat a középkorban toronnyal erősítették meg.¹⁹ A vár alapterületére nézve nem nagy (alaprajzát lásd: 1. ábra), alaprajza szabálytalan, mivel követi a sziklaorom formáját.²⁰ Történetének e korai szakaszára tehető a vár magját alkotó építmény, esetleg belső torony építése, amelyet később többször átépítettek, és mára mindössze egy L alakú falsarok származhat abból az épületből (lásd a 2. ábrán). Ennek egyetlen megmaradt ajtója csúcsíves, törtkő boltívvel záródik, azonban pontos keltezést nem tudtak belőle levonni. Mindössze annyit lehet állítani, hogy építése 13-14.

¹⁵ Márkusné p.31-32.: „a durnauuai egyházat, amely Szent Ruodbert és több más vértanú tiszteletére épült, Parauuoz hegyével együtt és a hegy körül fekvő szőlőkkel, földekkel, rétekkel és erdőkkel együtt birtokoljuk”- idézi Márkusné

¹⁶ uo.

¹⁷ uo. 34.

¹⁸ Horváth 2002 p.43.

¹⁹ Fülöp András - Koppány András: Építési technológia és természetes sziklafelszín a magyarországi várakban. Castrum 5. (2007/1) p.6. letöltve: http://www.castrumbene.hu/files/c5_01fulop-koppany.pdf [Letöltés: 2010.02.07.] Erre példa még Drégely vára is.

²⁰ Gerő László: Várépítészetünk. Műszaki Könyvkiadó. Budapest, 1975

századra tehető (2. ábra).²¹ Az 1964-es Darnay-útikönyvben az alaprajzon ezen épület helyén csak egy vastag falrészlet látható (1. ábra).

A várnak írott története tehát csak a 14. század közepétől kezdődik, amikor Somló vára királyi tulajdonban volt. I. Lajos király (1342-82) 1352-ben elvette Somló várnagyságát, és az ezzel járó honort Csenik fia Jánostól, és azt Himfi Benedeknek adományozta.²² A vár Lajos király uralkodása alatt végig a király tulajdonában maradt, 1370-ben Ostfi János, 1380-ban pedig Mikcs fia Ákos volt a várnagy.²³ Somlővár először a Lajos király 1382-es halálát követő zűrzavaros helyzetben került magánkézre. 1386-ban Mezőlaki Zámbó Miklós tárnokmester²⁴ szerezte meg zálogként Somló és Pápa birtokokat, és egészen 1389-ig meg is tartotta őket. Ezt követően került Zsigmond hűséges báróinak, Garai Miklósnak és Jánosnak kezébe a Somló.

2.2. A Garaiak története 1389-ig

A Garaiaknak, a 14-15. századi magyar történelem egyik legmeghatározóbb családjának írott története a 13. században kezdődött meg. Őseiket a Drusma nemzetség tagjai között találjuk, akik valószínűleg a Csongrád megyei Dorosmához (ma Szeged részeként Kiskundorozsma) kötődtek.²⁵ Első említésük 1269-ből való, amikor a Drusma nembeli János comesnek és fiának, Istvánnak, aki a király kardhordója, az uralkodó a Valkó megyei Gara helységet adományozta.²⁶

János fia István családi központját Gara vidékén rendezte be, s e helység után nevezik meg később a családot.²⁷ Már vele megkezdődött a Garaiak felemelkedése, hiszen tudjuk, hogy István a macsói báni tisztséget birtokolta.²⁸ Garai I. Istvánnak három fiáról tudunk: Pálról, Jánosról és Andrásról, emellett egy lányáról: Katalinról. István bán tudatos családépítő politikát folytatott, hiszen lánya az ország egyik legbefolyásosabb emberének, az Aba nembeli Nécsei-Lipóczi Dömötörnek (1282-1338) a felesége lett, aki 1316 és 1338 között királyi tárnokmester volt, s Károly Róbert király gazdasági reformjainak megvalósítójaként vált

²¹ Fülöp András: Somló vára az első ásatások tükrében. „Gondolják, látják az várnak nagy voltát” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére, szerkesztették: Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa, Castrum Bene Egyesület, Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest 2006. p.120. (továbbiakban: Fülöp 2006)

²² Horváth 2002 p.43. Himfinek egyik első megbízatása volt a somlói várnagyság, ezt követően jelentős karriert futott be a király egyik udvari embereként.

²³ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457 I-II. MTA Történettudományi Intézete, Budapest 1996 (továbbiakban: Engel Arch I. ill. II.) I. p.415.

²⁴ Engel Arch II. p.262. hivatalban: 1382-84, 1385-88

²⁵ dr. Wertner Mór: A Garaiak. Századok (31.) 1897 p.903-904. (továbbiakban Wertner)

²⁶ Nagy Iván: Magyarország családai. IV. kötet. Pest 1858 p.327. (továbbiakban Nagy Iván)

²⁷ Wertner p.904. 1296: Pozsega megyei nemes, 1297-ben a Valkó megyei Szöcs község szomszédja

²⁸ uo.

ismertté.²⁹ Valószínűleg Katalin már a második neje volt Nekkseinek: ugyanis István fia, Pál házasságra lépett Nekksei Dömötör lányával, Koossal 1336-ban.³⁰

Garai I. István fiai után a családnak három fő ágát különböztetjük meg: Pál macsói bán (+1353) ága a Bánfi-ág, András ága a „nádori” ág, mivel a család ezen ágából származtak a Garai-nádorok, a „botos” ág pedig János leszármazása, amely család a Hosszúbácsi-család őse.³¹ A Somló várát birtokukba vevő Garai Miklós és János a nádori ág lemenői, így számunkra ezen ág vizsgálata lényeges.

Garai Andrást elsőként 1317. december 20-án említik. Fiatalkorában az oklevelek tanúsága szerint bátyjának, Pálnak (aki 1320-ra már az udvar befolyásos embere)³² közelében lehetett: 1320 aug. 27-én közösen egyezkedtek a Szentmágócs nembeliekkel, akik birtokaikat lerohanták, garázdálkodtak, pusztítottak. A király a támadókat elítélte, és igazságot szolgáltatva minden birtokukat a Garaiaknak adta volna, akik azonban kieszközölték ellenségeik kegyelmét, sőt azt is, hogy Azorjás és Valkófő kivételével birtokaikat megtarthassák.³³ Ennek a rendkívül kegyesnek tűnő lépésnek okát nem ismerjük. A Garai-testvérek közötti birtokfelosztásra, mely birtokjogi szempontból három ágra tagolta a családot, 1330. március 30-án került sor. Ennek alapján András a következő birtokokhoz jutott: Somogy megyében Akcs, Gyog és Vétye, Temes megyében Csenej, Bádi, Sarád, Békatőfő településekhez, emellett harmadrészben birtokosa lett az aradi Serfesznek és a valkói Verbiczei-erdőnek.³⁴ Utoljára 1332-ből hallunk hírt felőle egy peres ügye kapcsán.³⁵

Andrásnak két fia volt: Garai Miklós és Pál. Ők már 1340-ben, röviddel apjuk feltételezett halála után tovább folytatták családi vagyonuk növelését, mivel nagyanyjuk, a szintén nagy múltú családból származó Kórogyi Jolán Malomszeg és Korpona birtokokat ruházta rájuk. Pálról 1356 után elfogynak az adataink, de a testvérével, Garai Miklóssal az ország történelmében a legmagasabb szinteken találkozunk.

Garai I. Miklós már elég fiatalon magas hivatalokat töltött be: 1355-től baranyai főispán, s valószínűleg ugyanettől az évtől macsói bán lett.³⁶ A gyors felemelkedés magyarázata udvari kapcsolataiból következtethető, mivel unokatestvére, Pál fia János ekkorra már az

²⁹ Engel Arch II. p.174.

³⁰ Wertner p.906.

³¹ Engel Arch II. p.80.

³² Wertner p.904-906. macsói bán 1320-tól macsói bán, Valkó megye főispánja

³³ uo. p.912.

³⁴ Wertner p.912.

³⁵ DL 91255, DL 93953 Forrás:

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=REGE%3D%28garai%20andr%E1s%29&s=DAT&m=0&a=rec> [Letöltés: 2010. 02. 18.]

³⁶ uo. p.915

udvar befolyásos személyisége volt: „János választott és megerősített veszprémi püspök, királynéi kancellár, in iure canonico licenciatus, királyi kápolnaispán és titkos kancellár”.³⁷ Annak ellenére, hogy Lajos király általában a tisztségek kiosztásával elejét akarta venni a területi hatalom kialakulásának, Garai Miklós délvidéki birtokos létére mégis megkapta a szintén délvidéki érdekeltségű macsói bánsgót, és ezt a hatalmát aztán a térségben lévő birtokainak és hatalmának növelésére is felhasználta.³⁸ Ennek jegyében 1356-ban Pál öccsével együtt elérték, hogy az örökös nélküli Czimba Pető és István ujlaki (Valkó m.), orbovai és dobóczi (Pozsega m.) birtokait Lajos király nekik adományozta. Szintén 1356-ból származik az az irat is, mely a Garaiak erőszakos birtokgyarapítási törekvéseit mutatja: Baldo, a Johannita lovagok perjele eltiltotta Miklóst és Pált Dopsza és Negune birtokok elfoglalásától, mivel hogy azok a rend tulajdonát képezték.³⁹ Garai Miklós első valóban kiemelkedő hadi tette 1369-re esett. Amikor a Lajk oláh vajda ellen küldött Lackfi Miklós erdélyi vajda vereséget szenvedett, a király Garait bízta meg az oláhok elleni hadjáratával, aki megbízatását sikeresen végre is tudta hajtani.⁴⁰ Ezután pályája egyre feljebb ívelt. A korábban az udvarban vezető szerepet betöltő Lackfiakat egyre inkább háttérbe szorította, amivel egybeesett az a történet is, hogy Lackfi Miklóst, valószínűleg lovagi párbajban, 1371-ben „megverte”.⁴¹ Hamarosan Garai Miklós a magyar nemesi pálya csúcsára ért: míg az 1374. május 4-én kelt oklevelet⁴² még macsói bánként, a következő évi, 1375. június 22-én kelt levelét⁴³ már nádorként és a kunok bírájaként adta ki, azaz a két időpont között az ország nádora lett. Emellett 1375 és 1377 között a szintén jelentős pozsonyi főispáni címet is viselte.⁴⁴ Azonban az Anjou királyok birtokpolitikájának köszönhetően még az ekkor rendkívül tekintélyes és a király személyes bizalmasaként számon tartott nádor sem tudott komolyabb magánbirtoktömböt kialakítani.⁴⁵ De Lajos király 1382-es halálával ez a helyzet jelentősen megváltozott.

³⁷ DL 96053 Kelt: 1348. 02. 11. [Letöltés: 2010. 02. 10.]

³⁸ Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437. Gondolat 1984 p.12. (továbbiakban Mályusz)

³⁹ uo. p.913-914.

⁴⁰ Wertner p.915.

⁴¹ Nagy Iván IV. p.329.

⁴² DL 230570 Kiadó: Garai Miklós macsói bán, kelt: 1374. 05. 04. Forrás:

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28230570%29&s=DAT&m=0&a=rec> [Letöltés: 2010.02.08.]

⁴³ DL 210636 Kiadó: Garai Miklós nádor, a kunok bírája által, kelt: 1375. 06. 22. Forrás:

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28210636%29&s=DAT&m=0&a=rec> [Letöltés: 2010.02.08.]

⁴⁴ Engel Arch I. p.4.

⁴⁵ Engel: Vár és hatalom. Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Szerkesztő: Csukovits Enikő. Osiris Kiadó Budapest, 2003 p.184. Ekkor a Garaiaknak 3 vára volt. (továbbiakban Engel)

A király halála utáni belpolitikailag zavaros időszakban Erzsébet anyakirályné és Mária királynő (1382-95) legfontosabb támaszának és szövetségesének számított a nádor, mivel a bosnyák származású Erzsébettel különösen jól meg tudta magát érteni, hiszen mindketten a Délvidéken voltak otthon. Garai gyakorlatilag az ország urává vált: legfőbb tanácsadóvá, aki a királynék nevében kormányozta az országot.⁴⁶ Ezt a helyzetet a nádor ki is használta, hiszen befolyását saját birtokainak növelésére is fordította. Ennek során 1384-ben szerzi meg például Ugod várát, amely az első Veszprém megyei Garai-birtok, és amelyet még más Veszprém megyei birtokok megszerzése követett, például a somlói is.⁴⁷

A trónutódlás kérdésében az országot komoly megosztottság jellemezte. A Lajos által kijelölt örökös, Mária lányának jegyese, a népszerűtlen Zsigmond helyett Erzsébet anyakirályné és Garai nádor VI. Károly (1380-1422) francia király öccsét, Orléans-i Lajos herceget támogatta, ami mögött Garai részéről többféle törekvést is látnunk kell. Egyrészt azt, hogy Magyarország uralkodó rétegének kiegyensúlyozottságát a külpolitikai orientáció mutatta volna, ami saját hatalmának a megalapozottságát segítette volna elő. Másrészt pedig azt, hogy az új királyt a nádor mint nélkülözhetetlen tanácsadója irányítani tudta volna. A nádor jelentőségét tanúsítja az is, hogy 1384-ben a francia nagytanács tagjává nevezte ki VI. Károly francia király. Azonban ez az út az avignoni pápasághoz való csatlakozást jelentette volna, azaz szembefordulást a Luxemburg-házzal, a Nagy Lajos-féle külpolitikai iránnyal, emiatt a magyar főurak jelentős része nem értett egyet Garai elképzelésével. De ez sokáig nyílt ellenállásban nem mutatkozott meg.⁴⁸

Zsigmondnak valójában tehát kezdetben egy jelentős támogatója sem volt, amin azonban a családja által támogatott határozott fellépésével, Északnyugat-Magyarország elfoglalásával sikerült javítania, és végül leváltatta Garait (aki horvát bánként folytatta), és kikényszerítette házasságát Máriával 1385. október 3-án. Ezáltal sikerült elérnie, hogy a magyar főurak elfogadják a Luxemburg-orientációt mint Lajos király szándékának megvalósulását. De nem viselkedtek másképpen a nápolyi király III. (Kis) Károllyal szemben sem. Őt főként a délvidéki birtokos Horváti-család támogatta. Az 1385. december 31-én Budán megkoronázott Kis Károlyt azonban a királynék tudtával, Garai jelenlétében, 1386. február 7-én meggyilkolták. Erre Horváti János a Délvidéken nyílt lázadásba kezdett, amelynek lecsillapítására a helyszínre érkezett jelentéktelen sereggel 1386 júliusában Mária királyné, Erzsébet anyakirályné, Garai Miklós és Forgách Balázs, a király gyilkosa. Azonban az

⁴⁶ Mályusz p.14. Erzsébet a bosnyák bán, Kotromanics István leánya volt.

⁴⁷ Horváth 2002, p.44-45.

⁴⁸ Mályusz p.14-15.

erőviszonyokat rosszul mérték fel. Gara és Diakóvár (másutt Gyakóvár) között megtámadták őket, és bár Garai hősiesen védekezett a túlerővel szemben, végül lekaszábolták. A Garai családból még báni Pál és János, valamint botos Gergely vesztek oda, János, Miklós valamint Forgách fejét a lázadók elküldték Nápolyba Kis Károly feleségének, a királynék pedig fogságba estek, ahol Erzsébetet lánya szeme láttára megfojtották.⁴⁹

Garai Miklós fia, ifjabb Garai Miklós 1386-ban szerencsésen megmenekült a diakóvári támadásból, majd azonnal a Horvátiak ellen induló Zsigmond szolgálatába szegődött, akit közben 1387. március 31-én királlyá koronáztak.⁵⁰ Garai már ebben az évben sikereket aratott a Temes vidékén és a Szerémségben mint macsói bán, majd közvetlenül a Horvátiak ellen bevette Illokot, Pozsegavárt, Csőreget, Diákót és Közvárt, majd Gomneost. A magyar király hűségére tudta kényszeríteni I. Lázár szerb fejedelmet, akinek lánya már addigra Miklós felesége volt. Az I. rigómezei csata (1389) után újból harcot indító Horváti Jánost ismét térdre kényszerítette, sőt győzni tudott a szerbek és a törökök ellen is.⁵¹ A hála pedig nem maradt el.

„Zsigmond király (1389-ben) Zambo Miklós volt tárnokmesternek, aki Appachasomlow várat, Papa birtokot, két...Zewleus és... Kertha nevű udvarnokfalut...Jenow-t... s két Hwllos falut Vas megyében, amelyeket a király és királyné neki 8200 arany forintért zálogosított el, visszaadta, ezenfelül 2571 arany forintot kölcsönzött...(ennek fejében pedig megkapta) a Somogy megyei Segesd mezővárost és felsorolt tartozékait...”⁵² A csere mögött látnunk kell, hogy a szálakat nem a helyzetet felmérni nem tudó Zsigmond vagy a már kegyvesztett Zámbo Miklós mozgatták, hanem az egyre erősödő Garai Miklós. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a király azonnal elcserélte új birtokait, Somlót és Pápát a kevésbé értékes Valkó megyei Ivánkaszentgyörgy kastélyért, amelynek tulajdonosai történetesen a Garai testvérek, Miklós és János voltak.⁵³

3. Somló vára a Garaiak kezén (1389-1479)

3.1. A Garaiak és Somló várának története Garai II. Miklós idejében (1389-1433)

Garai Miklós és János tehát 1389-ben megkapta Somlót és Pápát birtokokként, így 1390-ben a következőkbe iktatták be őket: Somló várába, Veszprém megyei tartozékaiba: Torna, Doba, Berseny birtokokba és a vásárhelyi adóba, valamint Pápa majorba, Ujfalu, Borosgyőr és

⁴⁹ uo. p.18-19, illetve Wertner p.916.

⁵⁰ Mályusz p.22.

⁵¹ Wertner p.920.

⁵² DL 100237 regesztájából Kelt: 1389.06.22. Forrás:

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28100237%29&s=DAT&m=0&a=rec>

[Letöltés: 2010.02.15.]

⁵³ Mályusz p.35-36.

Gecsen birtokokba. Még ugyanezen évben Garai Miklós nádor és fiai, János és Miklós számára Zsigmond megerősítette a birtokokat ezzel a záradékkal: „’s örököseinek, ’s maradékaik minden nemzedékeinek.”⁵⁴ Három év múlva (1392) egy újabb Veszprém megyei birtokot, a Bakony hegységben fekvő Cseszneket szereztek meg Zsigmondtól, illetve még a Vas megyei két Kőszeg várát a macsói bánóság közel felét kitevő Dettosfölde nevű területért.⁵⁵

Nem vitatható, hogy Garai Miklós és öccse, János szolgálataikért valóban kiérdemelte Zsigmond tiszteletét, háláját és az ezzel járó birtokadományokat. Azonban ehhez köthető az az országos folyamat is, hogy a pártharcokban a „*Zsigmondot trónra emelő bárók... versengve azon voltak, hogy a szétesőben lévő királyi birtokokból minél nagyobb darabot hasítsanak ki maguknak.*”⁵⁶ Ennek hatására egyrészt a várak birtoklásán alapuló központi királyi hatalom, mely az Anjouk korában az ország stabilitását biztosította, a várak eladományozásával szétforgácsolódott. Másrészt azonban a helyzetet hatékonyan kihasználó bárói családok, mint a Garaiak is, a korábbiakhoz képest hatalmas vagyonra és jelentős hatalomra tehettek szert: a Garaiak (legtöbb várral rendelkező családként) Zsigmond idején 13 várat birtokoltak.⁵⁷ Ebből tudjuk, hogy négy (Csesznek, Somló, Pápa, Ugod) Veszprém megyei vár volt, habár Pápában nem lehetünk biztosak, hogy valóban vár-e már ekkor.⁵⁸

Garai Miklósnak Veszprém megyét érintő lépései mögött egy nagyobb, egységes birtoktömb tudatos kiépítésére irányuló politikát kell látnunk, hiszen Csesznek megszerzésével a megye északi részén egy nagyobb összefüggő területen található, négy várból álló uradalomtömb alakult ki Somló, Pápa Csesznek és Ugod váraival.⁵⁹ A Garaiak Veszprém megyében az országosnál is nagyobb hatalmi súllyal rendelkeztek a 15. század első felében, hiszen ekkor a megye másik négy jelentős vára négy különböző személy kezében volt.⁶⁰ Fontos megjegyeznünk azt is, hogy Csesznek 1392-es eladományozásával az utolsó Veszprém megyei királyi vár is magánkézbe került, így a következő évtizedekben a megye történéseit nagyrészt a Garai-birtoktömb határozta meg, és a magyar uralkodók Veszprém megyében a későbbi időkben sem tűntek fel mint birtokosok.⁶¹

⁵⁴ Cseresnyés Sándor: A nagy Somló hegyről, váráról, Somló-vásárhelyről, helyzeti, történeti, természeti, gazdasági ’s költészeti tekintetben. Eredetileg: Veszprém 1848. Újranyomva: 1992. p.18.

⁵⁵ Horváth 2002 p.45.

⁵⁶ Engel p.185.

⁵⁷ uo. p.189.

⁵⁸ Kubinyi András: A középkori Pápa. Forrás: <http://mek.niif.hu/02100/02182/html/01.htm#6>. [Letöltés: 2010.02.10.] (továbbiakban: Kubinyi: Pápa)

⁵⁹ Horváth 2002 p.46

⁶⁰ uo. p.46. Döbrente: Himfy, Essegvári-Rozgonyi: Essegvár, Bátorkő: Palotai-Újlaki, Veszprém, veszprémi püspök

⁶¹ uo. p.46.

Ha az okokat keressük, hogy az egy évszázada a Délvidéken élő család feje, a helyi életben meghatározó szerepet betöltő Garai Miklós macsói bán (1387-1390) vajon miért kezdett el az országnak egy egészen más régiójában birtokokat gyűjteni, azaz hogy miért kerülhetett Somló vára a Garaiak kezébe, azt láthatjuk, hogy a lépés egy hosszú távú stratégia részét képezte. A 14. század második felében a Balkán országai és Magyarország új ellenséggel kerültek szembe, az oszmán törökökkel. Orhán (1326-62) alatt a törökök elfoglalták Gallipolit (1354), ezzel megteremtve európai hídfőállásukat, amit aztán Drinápoly bevétele (1361) követett. I. Murád (1362-89) alatt elfoglalták a Balkán nagy részét, az 1389-es rigómezei győzelmük után pedig közvetlenül Magyarország szomszédságába került a török állam, ami miatt 1390-től a déli határ mentén folyamatos török betörésekkel kellett számolni.⁶² Már Garai I. Miklós is érzékelhette a veszélyt, hiszen Ugod várát még ő szerezte, de fia Garai II. Miklós már biztosan tudatosan cselekedett, és a töröktől fenyegetett déli birtokok helyett elkezdett dunántúli birtokokat gyűjteni, azaz birtokainak súlypontját áthelyezte a jóval biztonságosabb Veszprém megyébe. Jól mutatja ezt a már említett csere Zsigmond királlyal, illetve Csesznek 1392-es megszerzése is, amiért cserébe macsói érdekeltségeit adta oda.⁶³ Így a már említett jelentős birtoktömbbel a Garaiak az eddig neves, de az ország periferiáján élő délvidéki birtokosokból a központi területek nagyuraivá is váltak. Birtokaik egészen belül is vezető szerepet foglalhattak el Veszprém megyei uradalmaik, köztük a gyönyörű fekvésű és gazdaságilag is jelentős somlói uradalom, mely gazdasági súlyát tekintve önmagában felért később az összes Valkó megyei uradalommal (lásd a negyedik egységet).

A következő években Miklós és János továbbra is értékes szolgálatokat tettek Zsigmond királynak. 1394-ben a délvidéki uzorai kerületben kellett az uralkodó érdekeit képviselniük Vuk bán és Dabisa István bosnyák király ellenében, majd mikor 1395-ben az Oláhországból visszavonuló magyar seregeket hátba támadta Myrxa vajda, Garai Miklós testi épségét kockáztatva mentette ki a királyt a szerencsétlen helyzetből.⁶⁴ Az 1396-os nikápolyi vesztes ütközet után Jánost az országba küldte Zsigmond, hogy az ellene forduló közvéleményt konszolidálja, míg Miklós megjárta a hazafelé „kerülővel” igyekvő királlyal

⁶² Engel Pál: Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I. Háttér Lap- és Könyvkiadó Budapest 1990 p.297. (továbbiakban: Engel 1990)

⁶³ Mályusz p.36. ill. 86.

⁶⁴ Wertner p. 921.

Konstantinápolyt, Dalmáciát, Horvátországot.⁶⁵ Hazatértük után 1397-ben leszámoltak a felkelő Lackfiakkal, akik az Anjou Nápolyi Lászlót akarták volna a trónon látni.⁶⁶

Azonban a legnagyobb próbatétel a király és hű bárói számára 1401-ben érkezett el. A „Szent Korona nevében” a hatalmon lévő elit, Kanizsai János esztergomi érsekkel és Bebek Detre nádorral az élen, elfogta Zsigmondot, mivel az idegen kegyenceit nem menesztette, és a lázadók új király választását tűzték ki célul. A több jelölt közül végül 1403-ra ismét Nápolyi László tűnt a legvalószínűbbnek, azonban pártjának tétovázása miatt a mozgalom kudarcot vallott. A konfliktus során Garai remek politikai érzékről tett tanúbizonyságot. Kezdetben cselből a felkelők közé állt, és rávette őket, hogy a királyt átengedjék saját siklósi kastélyába (túszul adván Miklós fiát és János öccsét), majd közvetítőként elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a király a felkelőkkel kibékült és trónján maradhatott.⁶⁷ Ezután a Garaiak vezette siklósi liga vezetésével egy hosszú, viszályoktól nagyrészt mentes időszak köszöntött az országra. A király Garai irányában nem volt hálátlan: 1402-ben Zsigmond az ország nádorává nevezte ki, majd a későbbiekben jelentős mennyiségű birtokot adományozott neki.⁶⁸ A következő években a király még szorosabbra fűzte hű báróival a kapcsolatait, ezt mutatja, hogy János és Miklós is egyike a Sárkány-rend első tagjainak 1408-ban. Emellett rokoni kapcsolat is kialakult, hiszen Miklós és Zsigmond sógorok lettek, amikor mindketten király hű bárójának Cillei Hermannak lányait vették el: Zsigmond Cillei Borbálát, Miklós pedig Cillei Annát.⁶⁹ Garai később is részt vett a király legfontosabb küzdelmeiben, hiszen ott találjuk Velence ellen a 1400-as évek elején, a husziták ellen az 1420-as években, emellett pedig Zsigmond távollétében az ország vezetésével is őt, illetve Kanizsai János esztergomi érseket bízta meg például 1414-ben.⁷⁰

A 15. század első fele a Veszprém megyei Garai-uradalmak számára is a nyugalom évtizedei voltak. Ez az időszak a birtokaikon az építkezés ideje volt, például a cseszneki várról biztosan tudható, hogy itt az 1410-es, 20-as években jelentős átépítés folyt.⁷¹ Pápán is az 1408 körüli években épült valamiféle erődítmény, amit ugyan 1432-ben „domus”-ként neveztek meg, de az kétségtelen, hogy várnaggyal rendelkezett.⁷²

⁶⁵ uo.

⁶⁶ Bertényi Iván: A tizennegyedik század története. Magyar századok sorozat. Pannonica Kiadó 2000. p.66.

⁶⁷ Engel 1990 p.323.

⁶⁸ Engel Arch I.:5.o., Engel Arch II. p.80. alapján a Garai-birtokok, melyeket a főként az elkövetkező időkben szereztek: Atyina, Cerna, Cserög, Csesznek, Dévény, Kőszeg, Lánzsér, Nekcse, Pápa, Rohonc, Siklós, Simontornya, Solymár, Somló, Szaplonca, Szentlőrinc, Ugod, Újvár

⁶⁹ Wertner p.923-924.

⁷⁰ Mályusz p.63-70.

⁷¹ Horváth 2002 p.46.

⁷² Kubinyi: Pápa

Valószínűsíthető, hogy ebben az időben Somló várában is jelentős átalakítások folytak, hiszen az ekkor a várhoz épülő elemek, a felsővár formája, a kapuépítmények és a falszorosok ilyen módon történő használata a cseszneki váréhoz hasonlít, amelynek ezen időszaka Garai Miklós nádorhoz kötődik.⁷³ Ez volt a somlói vár építésének második fő periódusa (az építési periódusokhoz lásd: 2. ábra). Ekkor a központi épülethez kelet felé hozzáépítették a felsővár körítőfalát, valószínűleg ezzel párhuzamosan keletkezett a felsővár ma is álló kapuépítménye a felvonóhidas kapuval, amelynek megmaradt eredeti helyén egyik perselyköve. Ezen a kapun keresztül egy falszoroson át a várudvarba juthattunk.⁷⁴ A vár ezen részeit az 1. ábrán a 10, 11, 12, illetve a 15-ös számmal jelzett helyiségekkel azonosíthatjuk. Itt a kapu mellett a falban található egy kagyló alakú órallás helye is.⁷⁵ A régészeti kutatás ezekkel azonos korúnak becsülte az alsóvár kapuépítményét is.⁷⁶ Ezt a 8 méter széles, száraz várárok felett ívelő cölöphídon át lehetett megközelíteni.⁷⁷ Ehhez a kapuépítményhez észak és dél felől is körítőfalakat építettek, amivel lényegében kialakult az alsóvár későbbi kiterjedése. A kapun belépve egy további hídszerkezet vihetett a felsővári kaputoronyhoz. Ennek a hídszerkezetnek a részét alkothatta az udvar közepén található torony.⁷⁸ (1. ábrán a 13-as egység) Az alsóvári kapuépítményhez nem sokkal ezután északról hozzáépítettek egy épületet, amely az alsóvári udvarra három ablakkal, északra pedig egy kőkeretes ajtóval és egy fatokos ablakkal nyílt.⁷⁹ Ennek feleltethető meg az 1. ábrán 2-es számmal jelölt torony, ahonnan lőrések segítségével lehetett védeni a várat.⁸⁰ Erre a korszakra teszik azt is, hogy a sziklatömb egyenetlen felszínét kiegyenlítették. Mivel itt a 14. századi kerámiatöredékek mellett a 15. századra jellemző edényperemeket egyaránt találtak, azaz az időszakot a 14. század végére - 15. század elejére vagy ez utánra lehet datálni.⁸¹

A Somlóval kapcsolatban gyakran találkozunk hatalmaskodást bizonyító esetekkel, melynek első példáját 1380-ból találjuk. Ekkor a már korábban említett Mikcs fia Ákos bán a kolostor védelme címén a várhoz csatolta Szentmárton települést, ahol az apácák vincellérei éltek.⁸² Ezt a későbbiekben számos hasonló ügy követte. Többek között egy 1425. március 22-én kelt oklevélben ismertettek egy esetet, amikor Garai Miklós és János emberei

⁷³ Fülöp 2006 p.122.

⁷⁴ uo. p.120.

⁷⁵ Darnay-Zákonyi p.42.

⁷⁶ Fülöp p. 121.

⁷⁷ Kiss Gábor: Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon. Panoráma, Budapest 1984. p.472.

⁷⁸ Fülöp 2006 p.121.

⁷⁹ uo. p.122.

⁸⁰ Darnay-Zákonyi p.42.

⁸¹ Fülöp 2006 p.122.

⁸² Németh p.21.

pünkösdkor a bakonybéli apát noszlopi birtokát megtámadták, állataikat elvitték, majd levágták, jobbágyságot kifosztották.⁸³ 1495-ben a somlói várnagy, Csúthi Mihály kirabolta a vásárhelyi apácákat, elvitte ruhákat, ezüst keresztek, három hordó bort, pénzt és fontos okmányokat is, ennek tetejében még az egyik apácát meg is verték, mert ellenszegült. 1529-ben Csöglyei Miklós várnagy egy vásárhelyi jobbágytól vitetett el két hordó bort, két-három forint értékű halat, sőt, Sággy Márton csöszsi jobbágyot 8 forint váltságdíj kifizetéséig a vár tömlöcében tartotta fogva. Látható, hogy a vár tulajdonosai tudatukban voltak különleges helyzetüknek, vagyis hogy a devecseri vár 1530-as évekbeli felépüléséig a környék egyetlen hatalmi központja Somló vára volt, és ezt a helyzetet kihasználták, sőt vissza is éltek vele.⁸⁴ Ezek jó példák arra, ahogyan az uradalom vára nagymértékben markában tartotta a vidéket, és ahogyan a vár agresszív tényezőként is megjelenhetett a várbirtok népeivel szemben.

A Garaiak Veszprém megyei birtokaikon várnagyok útján képviseltették magukat, mivel családi fészük megmaradt hagyományos délvidéki birtokukon, Garán. Innen az 1395-ben megszerzett dél-dunántúli Siklósra tették át székhelyüket⁸⁵, ahonnan valószínűleg a délvidéki és a dunántúli birtokaikkal is könnyen kapcsolatot tudtak tartani. A Garai II. Miklós alatti évtizedekből számos somlói várnagy nevét ismerjük, ezek közül néhány: Loránd (1391, ill. 1398), hosszú ideig valószínűleg Somkerek Erdélyi Antal (1405-ben, 1407-ben, 1409-ben és 1411-ben is említik), majd elképzelhetően annak fia, Gergely, 1432-ben pedig már várnagyként találjuk a későbbiekben is feltűnő Némai Kolos Jeromost.⁸⁶ Somló várának jelentőségét mutatja, hogy várnagya, Somkerek Erdélyi Antal egyik legjobban kitüntetett familiárisa volt Garainak, hiszen a nádor kíséretéül részt vehetett az aacheni koronázáson, a konstanzi zsinaton, emellett a nádor segítségével folyamatosan emelkedett rangban, aminek csúcsát 1423-as alnádorsága jelentette.⁸⁷

Garai II. Miklós testvérei közül Ilona 1398-ban ment hozzá a Balog nembeli Szécsi Miklóshoz.⁸⁸ Ez a házasság lesz az oka annak a birtokbecsületnek, amelyről a későbbiekben részletesen beszámolunk. Egy másik, ismeretlen nevű lánytestvére Frangepán Miklós felesége lett.⁸⁹ Garai János (1386-1429), Miklós öccse is magas tisztségeket töltött be: temesi ispán és

⁸³ uo. p.30.

⁸⁴ uo. p.33.

⁸⁵ Font Márta: Siklós középkori története. Forrás:

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Siklos/pages/Siklos_evszazadai/008_Font_Marta.htm
[Letöltés: 2010. 02. 20.]

⁸⁶ Engel Arch I. p.415. Emellett még más várnagyok neveit is felsorolja: Péter fia Péter 1390, mórchelyi Farkas 1432, fajszi Ányos Mihály és Koromszói István 1450

⁸⁷ Mályusz p.137.

⁸⁸ Nagy Iván IV. p.329.

⁸⁹ Wertner p.918.

uzorai bán is volt. A király egyik leghűségesebb udvari embereként ő az, aki 1401-ben önként vállalja, hogy a király helyett túszként rabságba vonul. Élete vége felé, 1423-ban az országnagyok közé sorolják, azonban ekkor már nem viselt hivatalt. Feltehetően felesége, a mazóviai herceg leánya, Hedvig gyilkolta meg 1429-ben, melyből országos botrány kerekedett.⁹⁰ A Garai-család ezen ága minden bizonnyal kihalt.

Garai Miklósról már említettük, hogy első felesége a szerb I. Lázár leánya volt, akinek nevét nem ismerjük biztosan. Tőle született első fia: III. Miklós, akit azonban apja mellőzött, hiszen 1424-ben kizárta őt a birtokok örökléséből. Emiatt fegyveres harc tört ki apa és fiú között, melynek eredményeképpen 1432-ben bekövetkezett a Garaiak birtokainak szétosztása az idősebb Miklós nádor és fiai, Miklós és László között. Ennek nyomán Somló vára az idősebb Miklóshoz került Nekcse, Kőszeg és Vicsadal mellett.⁹¹ Ifjabb Miklós végül valószínűleg elvette Cseh Péter leányát, Margitot, de már korán, 1435-ben meghalt, utódot pedig nem hagyott maga után. A nádornak második feleségétől két fia született, a fiatalabbikról, Jánosról csak egyetlen említés maradt fenn 1424-ből, ezután eltűnnek róla az adatok.⁹² Garai II. Miklós 1433-as halála után Cillei Annától született idősebbik fiára, Garai Lászlóra szállt a családfőség.

3.2. Somló és a család története Garai László korszakában (1433-1459)

Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt már megkezdte ténykedését Garai László is. Már apja életében, 1432-ben macsói bánná nevezi ki az uralkodó, majd László őt a husziták, bosnyákok és a törökök ellen is csapatokkal támogatta.⁹³ 1436-ból maradt ránk Lászlónak a Somló melletti jenői remetékkel való pereskedése. A jenői remetékét Vidép, vagy másik nevén Botfölde birtokba László nem akarta beengedni, ezért Gecsei Kelemen nevű embere által a beiktatáson ellentmondott. A jenői remetékkel való pereskedés még László fiának, Jóbnak is egyik kevésbé jelentős ténykedése maradt.⁹⁴

Zsigmond király 1437-es halála után azonban a Garaiak szilárdnak tűnő pozíciói megrendültek. Az országban két párt alakult, Garai László pedig a hozzá vérségi alapon is kötődő Erzsébetnek, Zsigmond lányának és férjének, Habsburg Albertnek a pártját fogta.⁹⁵ A bárók végül Albertet emelték trónra, de ennek súlyos ára volt. Az 1439-es országgyűlésen a bárók és a köznemesség közös erővel kiharcolták a király feletti ellenőrzést, a már eddigre is

⁹⁰ Bővebben lásd: uo. p.919.

⁹¹ Darnay-Zákonyi p. 33.; Wertner p.923-926.

⁹² Wertner p.926-927.

⁹³ uo. p.927.

⁹⁴ Cseresnyés p.19.

⁹⁵ Wertner p.927.

megfogyatkozott királyi várállományból gyakorlatilag csak a királyné ellátására szolgáló várak és a végvárak maradtak meg, azaz a királyi hatalom végzetesen meggyengült.⁹⁶ Nem is csodálható, hogy 1439-ben, Albert halálakor az országban polgárháború tört ki.

Az egyik trónkövetelő, V. László ekkor még meg sem született, az Újlakiak és Hunyadi János vezette párt Ulászló lengyel királyt akarta Magyarország trónjára ültetni. Garai László kezdetben tétovázott, azonban végül az újszülött V. László mellé állt, döntését ismét a vérrokonság befolyásolta.⁹⁷ A kialakult polgárháborús helyzet a Veszprém megye területén lévő várak életében is jelentős változásokat hozott. Somló esetében a Rozgonyi család játszotta a fő szerepet. Kezdetben a Rozgonyiak szintén Erzsébet és az újszülött V. László pártján álltak, így Garai-szövetségesnek számítottak. Azonban a Rozgonyiak csicsvai-csókakői ága hirtelen Ulászló oldalára állt, melynek okait abban kereshetjük, hogy más Erzsébet-párti főurak (pl. Kanizsaiak), illetve a család monyorósi ági birtokait kívánták megszerezni. Ulászló pártjára állásuk valamikor 1441. november 30-a és december vége között következett be⁹⁸, ezután pedig támadást indítottak a tulajdonukban lévő Essegvárát⁹⁹ övező birtokok, így a Garaiak somlói vára ellen is, aminek következtében a vár elesett.

Somló megszállása valószínűleg 1442 szeptembere előtt következhetett be, mivel ekkor már „*Rozgonyi Ozsvát a maga és testvére: Rénold nevében megígéri...Zala, Vas és Veszprém megyék nemeseinek ... hogy ... Somlyó várból nem pusztítják a nevezett megyéket, azok jobbágyságainak javait.*”¹⁰⁰ Akár még királyi segítséget is feltételezhetünk, hiszen Ulászlónak a László-pártiak elleni küzdelme is ezen időszakra esett. 1442 októberére azonban a Rozgonyiak minden környékbeli jelentős birtokossal szembekerültek, ennek oka pedig gátlástalan birtokszerzési manővereikben, birtokfoglalásaikban keresendő.¹⁰¹ Ennek egyik példája az, hogy 1443 novemberében a Kanizsai Imre birtokolta Kanizsa ellen vonulnak, akivel korábban békés viszonyuk volt és rokoni szálak is fűzték őket egymáshoz. A támadás során Kanizsai Imrét elfogták, és valószínűleg Somló várában tartották fogva. Erre utal az a levél is, amelyben „*Szécsi Miklós értesíti Gersei Lászlót és Petőt, hogy Rozgonyi Rénolddal és Ozsváttal Keszthelyen van és Kanizsai Imre eliberációja miatt Somlyó várába*

⁹⁶ Engel p.187.

⁹⁷ Wertner p.927.

⁹⁸ Horváth 2002 p.47-48; 48. oldalról: „1441. november 30-án Rozgonyi János még Erzsébettől kapott adományt, mint királynéi pohárnokmester, de december végén Rénold már nógrádi ispánként nyerte adományul Ulászlótól a Liptó megyei Likava várát”

⁹⁹ uo. p.17.

¹⁰⁰ DL 92936 Regesztájából. Kelt: 1442. 09. 18. (említi: Engel Arch I)

Forrás:

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2892936%29&s=DAT&m=0&a=rec>

Letöltés: [2010. 02. 08.]

¹⁰¹ Horváth 2002 p.49.

szándékoznak menni...”¹⁰²A Rozgonyiak uralmának vége 1446 nyarára tehető, ekkor átadták Somló várát Garai László egyik legbelsőbb familiárisának, Némai Kolos Jeromos cseszneki várnagynak az országgyűlés végzésének megfelelően, így a vár újra a Garaiak birtokába került.¹⁰³

Mindeközben Garai László helyzete rendkívül bizonytalanná vált. A vesztes Erzsébet-párt legjelentősebb alakja volt, ezért Ulászló győzelme után minden bizonnyal élete is veszélyben forgott. 1441 januárjában még ő vezette a Bátaszéknél vereséget szenvedett Erzsébet-párti csapatokat, azonban ezután holléte bizonytalan. Annyit tudunk, hogy Habsburg III. Frigyes elfogatta Garai Lászlót, és Kreuzenstein várába záratta.¹⁰⁴ Fogsága nem lehetett nagyon hosszú, hiszen az általa kiadott oklevelek keltezési dátumai nem mutatnak nagyobb rést. A legnagyobb kihagyás 1442. szeptember 25. és 1444. október 28. között található.¹⁰⁵ Lehetségesnek tartom, hogy fogsága ezen időszakra esett.

Hunyadi János és II. Ulászló a török ellen Várnánál, 1444-ben elszenvedett katasztrofális veresége ismét új helyzetet teremtett. A király meghalt, és az 1445-ös országgyűlés Garai László rokonát, V. Lászlót választotta királlyá, akit azonban gyámja, III. Frigyes nem engedett az országba. Hazaérkezéséig, 1446-ig hét főkapitány, majd ezután Hunyadi János irányította az országot 1446 és 1452 között mint kormányzó. Hunyadi hozzáfogott a központi hatalom helyreállításához, azonban működését nem tudta teljes siker koronázni, hiszen korábbi ellenségét, Garai Lászlót Hédervári Lőrinc nádor halála után nádorra választották, amely tisztséget 1447-től 1458-ig töltötte be¹⁰⁶. Hunyadinak végül 1450-ben sikerült megegyeznie Garaival, így egy egyensúlyi állapot alakult ki a főúri csoportok között, amely egészen Hunyadi 1456-os haláláig fennállt.¹⁰⁷

Ennek folytán a Somló, Garaiak és a Garai-birtokok történetében is egy rövidebb békés időszak következett. Az egyetlen jelentősebb, a vár jövőbeni fejleményeire is hatást gyakorló esemény 1457-ben történt: Garai László a pannonthalmi konvent előtt apjának jogtalanságaiért

¹⁰² DL 92957 Regesztájából.

Forrás:

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2892957%29&s=DAT&m=0&a=rec>
[Letöltés: 2010. 02. 08.] (említi: Engel Arch I.)

¹⁰³ Horváth p.48.

¹⁰⁴ uo. p.51.

¹⁰⁵ DL 90769 és DL 260354 között, ezek tartalmát sajnos nem találtam meg a levéltár honlapján. Forrás:
<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=KIAD%3D%28Garai%20L.%E1szl%F3%29&a=list>
[Letöltés: 2010. 02. 08.]

¹⁰⁶ Engel Arch I. p.5.

¹⁰⁷ Draskóczy István: A tizennegyedik század. Magyar századok sorozat. Pannonica Kiadó, 2000. p.197-198.
(továbbiakban: Draskóczy)

saját és fia, Jób halála esetére a győri püspökségnek adományozza Somlót.¹⁰⁸ Az itt említett Jób László egyetlen fia. Édesanyja Alexandra, a tescheni I. Boleszló leánya, Ziemovit mazóviai herceg unokája, unokahúga tehát Hedvignek, Garai János feleségének. Jóbnak még egy húga volt, Anna, aki lehetséges, hogy Ujlaki Miklós felesége lett.¹⁰⁹

A Garai-birtokállomány 1458 körüli állapotáról van információnk. Eszerint a Garaiak birtokába ez idő tájt 15 vár tartozott, 23 mezőváros és 590 falu (összevetve azzal, hogy 1382-ben még csak 3 várral bírtak, a változás hatalmas). Az Újlakiak ennél több várral (16), viszont valószínűleg kevesebb faluval és mezővárossal rendelkeztek. A Hunyadiakon kívül hasonló méretű birtoka csak a Frangepánoknak volt: 13 vár mellett körülbelül 15 mezővárossal és 220 faluval bírtak.¹¹⁰ A Hunyadiaknak Mátyás 1458-as trónra kerülésekor 22 váruk volt, ami láthatóan nem jelentett számukra nagyságrendbeli előnyt a későbbi trónviszályokban.¹¹¹ Így mindenképpen levonhatjuk azt a következtetést, hogy ugyan régi befolyásuk csökkent, de a Garaiakkal mint az ország egyik legfontosabb hatalmi tényezőjével továbbra is számolni kellett az országos politikában.

Hunyadi János 1456-os halála utáni Hunyadi-ellenes bárói szervezkedésnek egyik vezető figurája volt Garai László. Miután Hunyadi László emberei Nándorfehérváron megölték Cillei Ulrikot, aki Garainak és V. Lászlónak is vérrokona volt, Garait azon főurak közt találjuk, akik Hunyadi László és Mátyás elfogását, majd László 1457-es kivégzését elősegítették. Az országban ismét polgárháború tört ki, a Hunyadi-párt, élén Szilágyi Mihállyal, szabályos háborúba kezdett az országon belül. A király elhagyta a kaotikus állapotba került országot, majd 1457 novemberében pestisben meghalt.¹¹²

Garai László belátta, hogy sem a trón megszerzésére, sem egy a Hunyadi-párt ellen eredménnyel fellépni képes külföldi uralkodó megválasztására nincs esélye, ezért a Hunyadi-párttal való megegyezés mellett döntött. A Szilágyi Mihállyal kötött egyezség alapján Mátyást királlyá választják, aki nem áll bosszút bátyja halálért, és feleségül veszi Garai Annát, László lányát. Azonban ez a Garaiak számára kedvező forgatókönyv nem következett be: a szerződést megszegve Mátyás a trónra kerülése után a cseh uralkodó, Podjebrád György lányát, Katalint vette feleségül, sőt Garai Lászlót le is váltotta nádori tisztségéből. Az új nádor 1458 nyarán a Hunyadi-familiáris Guti Ország Mihály lett.

¹⁰⁸ Darnay-Zákonyi p.33.; Horváth 2002 p.52.

¹⁰⁹ Wertner 928-929.

¹¹⁰ Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Szerkesztő: Csukovits Enikő Osiris Kiadó Budapest, 2003. p.30.

¹¹¹ Fügedi Erik: Uram, királyom... Fekete Sas Kiadó Budapest, 2004. p.183. (továbbiakban: Fügedi)

¹¹² Draskóczy p.199.

A hatalomból kiszoruló Garai László, Újlaki Miklós és a Mátyás által mellőzött Szilágyi Mihály kormányzó már 1458-ban szervezkedni kezdett a király ellen, majd 1459-ben megválasztották királlyá a Habsburg III. Frigyeset. Mátyás azonban gyorsan és hatásosan cselekedett, fegyverrel, pénzzel és adományozásokkal úrrá lett a helyzeten: Újlaki átállt, Szilágyi Mihállyal is megbékült, a Garaiak családfője, a felkelés vezetője, Garai László pedig időközben meghalt.¹¹³

3.3. Somló vára és az utolsó Garai (1459-79)

Az árván maradt Garai Jób és özvegy édesanyja nem sok jót remélhetett az elkövetkezőkben. Családjuk vétkes volt Hunyadi László meggyilkolásában, Mátyás börtönbe vetésében és az ellene indított összeesküvésben. Azonban a király mégis kegyet gyakorolt: 1459. április 19-én az országnagyok jelenlétében békét kötött a Garai családdal.¹¹⁴ A béke viszont nem jelentette a jó viszonyt: az udvarban továbbra is látványosan mellőzték az utolsó Garait. Két év múlva, 1461 októberétől azonban a Garai-örökös és Mátyás kapcsolatában mintha látványos javulás mutatkozott volna. Ezt mutatja, hogy Mátyás 1461. október 22-én kelt „Wylak-i Miklós erdélyi vajdához, szlavón és macsói bánhoz és Gereben-i Bythowecz Jánoshoz, szintén szlavón bánhoz és báni helyetteseikhez” szóló levelében arról tájékoztat, hogy „Gara-i László nádor özvegyének: Allexandrinának, Theschen-i hercegnőnek és fiának: Jóbnak azt a kegyet adta, hogy Philypocz vagy Zylbatocz avagy Rusincz nevű birtokukon egy fa- vagy kő-erődítményt emelhetnek... ahonnan megvédhetik javaikat és birtokaikat...”¹¹⁵ Ezt mindenképpen a királyi kegy megnyilvánulásának vehetjük. Emellett ide sorolható még az is, hogy 1462. február 20-án az Apori Fülöp utód nélküli halála miatt a kincstárra háramlott Pálfalva és Tömörkény birtokokat Mátyás Jóbnak adományozta hű szolgálataiért.¹¹⁶ Az adomány relátora, indítványozója Szapolyai Imre volt.¹¹⁷

A váratlan változások mögött Mátyás király és Szapolyai Imre nagy ívű, közös manőverezését lehet feltételeznünk, mely a Garai-birtokok Mátyás híveinek, főként magának

¹¹³ Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301 – 1526. Osiris Kiadó Budapest, 2005 p.214-219.

¹¹⁴ Horváth Richárd: Pápától a pápáig (Garai – Szapolyai várbirtok változások Veszprém megyében a Mátyás-korban)[Kézirat] (továbbiakban: Horváth 2009) p.2. Elhangzott: 2009. IX. 18-án, Veszprém-ben, a „Közigazgatás akkor és ma” című tudományos konferencián, ismertető: www.veml.hu
Ezúton szeretném megköszönni a Veszprém Megyei Levéltár igazgatóhelyettesének, Márkusné Vörös Hajnalkának, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot.

¹¹⁵ DL 15649 Forrás:

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2815649%29&s=DAT&m=0&a=rec>
[Letöltés: 2010. 02. 08.] (említi: Horváth 2009)

¹¹⁶ DL 15705 Forrás:

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2815705%29&s=DAT&m=0&a=rec>
[Letöltés: 2010. 02. 08.] (említi: Horváth 2009)

¹¹⁷ uo. : „Relatio Emerici de Zapolya summi thesaurarii regie maiestatis”

Szapolyainak a kezébe való átjátszására irányult. A fiatal, mellőzött Jób (1447-ben született, tehát az események 1461-es elindulásakor még csak 14 éves volt) és édesanyja pártfogókat keresvén, az udvarban gyorsan emelkedő, egyre hatalmasabb Szapolyaiak barátságát kereshette. Horváth Richárd történész feltevése szerint lehetséges, hogy kezdetben még Mátyás és Szapolyai erővel tervezték Jób birtokait megszerezni, azonban ez minden bizonnyal nem sikerült.¹¹⁸ A feltevés szerint a sikertelen kísérlet után Mátyás és Szapolyai stratégiát váltott, amit látszólagos jó viszony (lásd: pl. Szapolyai Imre relátorsága az adománynál), és Jóbnak időlegesen a magyar politikai elitbe való bevétele jellemzett, és hogy ezt elérjék, Szapolyai valóban segíthette az udvarnál Jóbot. Ezt bizonyítja az is, hogy 1463-ban felsorolták őt egy királyi megegyezésnél mint a tizennégy a szerződést megerősítő báró egyikét.¹¹⁹ Valószínűleg ekkoriban született meg az az egyezés Garai és Szapolyai között, melyre Szapolyai egy a Szentszékhez szóló 1475-ös levelében tesz említést. A szerződés valószínűleg egy kölcsönös védelmi és örökösödési szerződés lehetett. Ennek gerincét feltehetően nem az összes birtok, hanem Garainak esetleg pont a Veszprém megyei birtokai képezhették.¹²⁰ Mátyás és Szapolyai törekvése láthatóan sikeres, hiszen ennek tudható be az, hogy a két egykori Garai-birtok: Ugod és Pápa élén 1465 decemberére Szapolyai Imre embereit találhatjuk.¹²¹ Összességében tehát egy olyan hosszabb tervnek esik áldozatul a tapasztalatlan, csak ellenfelekkel rendelkező Garai Jób, amelynek megakadályozására sem eszköze, sem lehetősége nem volt.

Jób ebben a korszakban egy zavaros birtokügylet szereplője is volt, ami pedig választott várunkhoz, Somlóhoz kötődik. Jób a somogyi birtokossal, Tapsonyi Antimus Jánossal birtokot cserélt: „*Jób Somlyo nevű várát és a hozzá tartozó falvakkal Anthimus fia Jánosnak adja, aki Zygeth nevű várát Zygeth nevű mezővárossal és egyéb, somogy- és baranyamegyei tartozékaival együtt adja cserében*”.¹²² Antimus egy rablólovaghoz illő életmódot folytatott, és helyzete otthonában eléggé bizonytalanná vált, így nem csoda, hogy addigi birtokait

¹¹⁸ Bővebben lásd: Horváth 2009 p.9-13. Horváth Richárd szerint 1461-ben Mátyás indított egy próbálkozást arra, hogy Garait annak Veszprém megyei birtokaiból fegyverrel kiszorítsa, azonban ez minden bizonnyal nem járt sikerrel. Erre egy oklevélből következtet, melyet 1461. szeptember 29-én adott ki Mátyás. Általában a történetírásban az oklevélben szereplő információt hitelesnek veszik, amely alapján azt mondják, hogy Pápát és Ugodot Beckensloer János, III. Frigyes embere 1461-ben elfoglalta. Horváth Richárd megállapításai és következtetései alapján lehetséges a feltételezés, hogy az oklevélben leírtakat nem szó szerint kell érteni, és annak tartalma valójában a várak ura, Jób ellen irányult.

¹¹⁹ Horváth 2002 p.57.

¹²⁰ Horváth 2009 p.8.

¹²¹ Horváth 2002 p.53.

¹²² DL 17113 Kelt: 1461. 12. 19. Regesztájából. Forrás:

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2817113%29&s=DAT&m=6&a=rec>
[Letöltés 2010.02.08.] (említi: Horváth 2002)

szívesen otthagya,¹²³ azonban Jób lépésére jobb híján azt a magyarázatot adhatnánk, hogy egyik távolabbi birtokát siklói székhelyéhez közelebbire váltotta.¹²⁴ A csere azonban nem ment olyan egyszerűen. Annyit biztosan tudunk, hogy 1463-ban Jób és anyja Szigetről keltezték egy levelüket, amelyet „saját várunk”-nak neveztek.¹²⁵ Emellett az is megállapítható, hogy Antimus János a somlói birtokot 1464 májusa előtt valamikor elveszítette, ugyanis ezt 1464. május 7-én a bitorló Asszonyfalvi Osthfy Ferenc öccse, János neki visszaadta.¹²⁶ Viszont tudjuk azt is, hogy Osthfy Ferenc 1461-ben a Garaiak somlói várnagya volt, emiatt Horváth Richárd felveti annak lehetőségét, hogy a várnagy saját megfontolásból vagy parancsra csak 1464-ben tett eleget az 1461-es szerződésnek.¹²⁷ Megjegyezném még azt is, hogy 1464. március 31-éről származik egy oklevél, melyben Somkerekly Erdély István és családja, valamint Zichy Benedek és fia Imre tiltakoznak a fehérvári keresztes konvent előtt az ellen, hogy Thapsoni Antimus János és László Sziget várát, tartozékait és thapsoni birtokrészüket az ő kárukra el akarták idegeníteni.¹²⁸ Ebből számomra az tűnik valószínűnek, hogy ekkor Sziget Antimusék kezén van, de ezzel mások írásaiban eddig nem találkoztam.

Ami biztos, hogy János végül megkapta Somlót, de korábbi életvitelén mit sem változtatott. Még 1464. május hónapban erőszakkal tört a vásárhelyi apácákra, akiknek 2400 forint kárt okozott. Mátyásnál valószínűleg ekkor telt be a pohár: hűtlennek nyilvánította Antimus Jánost, és annak somlói uradalmát Kanizsai László lovászmesternek adta.¹²⁹ De még a július 12-ei hűtlenné nyilvánítás előtt, július 2-án Kanizsai Lászlót és Miklóst felszólította,

¹²³ Ezt mutatja az 1461. 12. 13-án kelt szintén DL 17113 jelzetű okirat is, melyben bizonyos Somogy megyei birtokait 1600 aranyforintért Rozgonyi Jánosnak és Rénoldnak eladta, tehát nem csak a Garaiakkal üzletelt ebben az időben, hogy ottani birtokaitól megszabaduljon.

¹²⁴ Horváth 2002 p.53.

¹²⁵ Horváth 2002 p.54.

¹²⁶ DL 45091 Forrás:

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2845091%29&s=DAT&m=0&a=rec>
[Letöltés 2010.02.08.] (említi: Horváth 2002)

¹²⁷ Horváth 2002 p.54.

¹²⁸ DL 74164 Regesztájából: „...Somkerekly-i Erdely István és Miklós, Miklós gyermekei: László, Katalin, Anna, Potenciana, Hedvig és Ilona, továbbá Gywrica dictus Tamás, János, Anna és Potenciána nevű gyermekei, végül Zych-i Benedek fia Imre tiltakoznak az ellen, hogy Thapson-i Antimus fiai: János és László a baranyamegyei Zygeth nevű várat tartozékaival együtt, s Thapson-ban lévő birtokrészüket az ő kárukra el akarják idegeníteni, s ettől tiltják őket.” Forrás:

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=REGE%3D%28antimus%29&s=DAT&m=75&a=rec>
[Letöltés 2010.02.08.]

¹²⁹ Horváth 2002 p.54. Megjegyzés: én magam a levéltár digitális adatbázisában Antimus perével és hűtlenség kimondásával foglalkozó oklevelet (DL 16251) 1466. március 5-i keltezéssel találtam. Ebben leírják a per összes fejleményét, illetve Antimus büntetését is. Forrás:

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=REGE%3D%28antimus%29&s=DAT&m=79&a=rec>
[Letöltés 2010.02.08.]

hogy az apácákat óvják meg, mivel ő királyi pártfogásába vette őket.¹³⁰ Azonban az ügy ilyen egyszerűen nem ért véget, ugyanis 1465-ben Antimus Somlót a Szapolyai testvérekkel (Imre-Miklós-István) a szatmári Németi mezővárosért és évi 24 hordó tokaji és tállyai várak tartozékaiból való borért cserélte el, ekkor már gyakorlatilag jogtalanul. Ám ez a csere sohasem valósult meg.

Somlóval kapcsolatban ismert, hogy 1461 és 1472 között nem említenek somlói várnagyot, 1472-ből pedig kettőt is, akik közül az egyik, Rádi Benedek volt ténylegesen a várnagy, míg a másik, Osztopáni Zöld István mint nádori helyettes ítélőmesterként is működött, és ez a tiszte hosszabb időre Budához kötötte. Mindkettejük Garai-familiáris. Emiatt is, illetve a Garai Jób és a Szapolyaiak között ekkor jól alakuló kapcsolat alapján levonhatjuk a következtetést, hogy ezen időszakban Somló nem került a Szapolyaiak birtokába, még csak a felmerülő közös birtoklás sem történt meg, tehát a vár valószínűleg már 1465-től újra Garai kezében van.¹³¹ 1470 februárjától ebben már biztosak lehetünk, Antimius János és Garai Jób visszacserélik birtokaikat: „*A pécsi káptalan előtt Thapsoni Anthymus János bevallást tesz, hogy amint egykor Garai Jóbbal kölcsönösen kicserélték utóbbinak veszprémmegyei Somlyó várát és az ő baranyamegyei Szigeth várát, azt a cserét most visszacsínálták...*”¹³²

Az eddig kiegyensúlyozottnak tűnő Garai – Szapolyai viszony az 1470-es évek elején azonban megromlott. Ennek pontos okait nem tudjuk, de a helyzet valóban annyira elmérgesedett, hogy 1472-ben egy komolyabb incidens következett be. Jób már korábban is említett várnagyai, Zöld István és Rádi Benedek Szapolyai két familiárisát, Kisfaludi Lászlót és Szörcsöki Antalt Somló várába hurcolták (miközben azok uruknak a királytól kiutalt adó beszédésére indultak), majd Kisfaludit arra kényszerítették, hogy a nála lévő oklevelet lenyelje. Ezek után valószínűleg Szapolyai végleg felhagyott Garai Jób udvari támogatásával, hiszen az utolsó Garait az országos politikában többet mint jelentős személyt nem találjuk meg.¹³³ Még említik 1475-ben Mátyás király kezeseként István moldovai vajdával kötött szerződésénél,¹³⁴ ám ez volt utolsó jelentősebb megbízatása.

Feltételezhetően az utolsó Garaiakhoz kötődik a vár építésének következő periódusa, bár ennek 15. századi szakaszait nem lehet pontosan keltezni. Ami bizonyos, hogy a század

¹³⁰ Horváth 2009 p.3.

¹³¹ ou. p.6.

¹³² DL 88493 Regesztájából. Forrás:

<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2888493%29&s=DAT&m=0&a=rec>
[Letöltés 2010.02.08.] (említi Horváth 2009)

¹³³ Horváth 2009 p.7-8.

¹³⁴ Wertner p.929.

folyamán egy nagyobb, az egész várra kiterjedő koncepció alapján kiépült a felsővár keleti részén található palotaszárny (lásd: 2. ábra, illetve 1. ábrán: 20-25-ös helyiségek). Építésének idejére annak megmaradt könyöklőkonzolos keresztosztós ablaka alapján lehet következtetni, melynek profilozása két lemezből és egy horonyból áll. Ehhez hasonlóakkal a 14. század végétől találkozhatunk, emellett a nagyvázsonyi vár lakótornyában is ilyen típusú ablakok találhatóak, amelyeket 1469 előttire tesznek. Összességében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ezek az építkezések legvalószínűbben a 15. század középső részében, illetve második felében történhettek meg. A valódi kormeghatározáshoz fontos annak meghatározása, hogy a keleti palotaszárny emeleti falában található kandallókonzol, mely a 16. század első évtizedeiből származik, a falazattal egyidős-e vagy később került oda. A keleti palotaszárnyal egy időben épülhetett az alapincézett szárny is a felsővár körítőfalának déli és délkeleti részénél (lásd 1. ábrán 17-22-es helyiségek). Ennek része a Somló várát látványában meghatározó torony (Lásd: 3. kép), melyet Fülöp András a konyha részének tekint mint konyhakürtöt, ebből a szempontból megtalálható a rokonság a solymosi és a lánzséri várral. Azonban más véleményekkel is találkozhatunk, amelyek szerint a torony a kápolna részét képezte.¹³⁵ Nem sokkal ezután épült ki az alsóvári gyilokjárós körítőfal, illetve az alsóvár belső kapuja, tehát elmondható, hogy ebben a században már teljesen kialakult a legkülső várfalöv, azaz a vár építése nagyrészt befejeződött (lásd: 5. kép). Ennél jóval későbbi időszakban már csak az ún. „laktanyarész” épülhetett, melyet a Choronok somlói uralmának időszakára a 16. század közepére tesznek.¹³⁶

Jóbnak a somlói uradalommal akadtak kisebb bajai a korábban említett jenői remetékkel kapcsolatban, akikkel még 1465-ben, 1466-ban, illetve 1478-ban is perlekedett,¹³⁷ de a legégetőbb probléma, amivel Jóbnak szembe kellett néznie, az a Szécsi család vagyoni követelése 1477-ben, amely per következményeként Somlóvár uradalmáról részletes információkhoz juthatunk.

4. A somlói uradalom a középkorban

4.1. Az 1478-as összeírásról

A somlói uradalom bemutatása nemcsak azért fontos, mert rendkívül érdekes adatokat találtunk választott várunkkal kapcsolatban, hanem azért is, mert tudjuk, hogy a vár és az

¹³⁵ Darnay szerint p.44.: „mind a helységnek mind, a torony belső részének fala sima, fehér vakolattal van fedve, ami még most is ép, azon koromnak vagy füstnek nyoma egyáltalán nem látszik. De a helyiségben sincs tűzhely nyoma, ellenben a boltív, valamint az első helyiségben levő a falban látható, kézmosás céljaira használható kis medence – lavábó – vízlevezető nyílással inkább azt valószínűsíti, hogy a vár kápolnája lehetett itt.”

¹³⁶ Fülöp 2006 p.122-124.

¹³⁷ Cseresnyés p.19.

uradalom csak együtt kezelhető fogalmak. Minden földesúr rendelkezett jobbágyaival az uradalom szabta viszonyok között, minden várnak voltak tartozékai, mezőgazdasági területei melyek falvakba, illetve telkekbe szervezeten földesúri joghatóság alatt léteztek.¹³⁸ „A vár nem csupán a megerősített helyet, hanem egyben a hozzá tartozó jogokat, elsősorban a váruradalmat jelentette, mert vár és uradalom gyakorlatilag elválaszthatatlan, azaz a vár nem létezik uradalom nélkül.”¹³⁹

A somlói vár uradalmáról az utókorra azért maradt rendkívül sok adatunk, mert a Szécsiek, Szécsi Miklósnak és Garai Ilonának leszármazottai, pert indítottak a Garaiak ellen, mivel azok Ilonának leánynegyedét a házasság idején, 1398-ban nem adták ki. A pereskedés végül 1477-ben megegyezéssel zárult le, melynek hatására kimondták, hogy Garai Jóbnak át kell adni Szécsi Miklósnak minden olyan birtokának negyedrészenek a felét, amely már 1398-ban is a család kezén volt, azaz elviekben vagyonának az egy nyolcadát. A megegyezés Ország Mihály nádor és Korotnai János ítélőmester előtt jött létre, aminek hatására a nádor által speciálisan kiküldött nádori embereknek és a székesfehérvári káptalan tanúbizonyosságának részvételével 1478. január 8-án elkezdtek az 1398 előtti Garai-uradalmak bejárását. Valójában Szécsi nem a birtokokat akarta, hanem készpénzt, hiszen a korban szokás szerint a leánynegyedet így szokták kiadni, és mivel Szécsi kezén a birtokokat később nem találjuk meg, ezért feltételezhetjük, hogy Jób ezen igényét ki tudta elégíteni.¹⁴⁰

Mivel a két földesúr képviselői egymást ellenőrizték, ezért a lehetőségekhez képest részletes és pontos munkát kellett végezniük, amit az adott birtokokon eltöltött hosszú idő is bizonyít, így például a somlói váruradalom felmérése január 8-ától január 22-éig tartott. Az összes uradalom összeírásáról 1478 novemberében egy 46 oldalas füzetet készítettek. Kubinyi András kilenc fő uradalomra osztotta fel a Garai-birtokokat: somlói, cseszneki, Gara-Szentlőrinc (Valkó megyei birtokok), Csörög (Szerém), Bács megyei, Csongrád megyei, Pozsega megyei, siklósi (Baranya megye), sarádi (Temes megye).¹⁴¹ Én ezen adathalmazból csak a somlói uradalomra vonatkozó, vagy annak szempontjából fontos részeket vettem figyelembe.¹⁴² Mint már említettem korábban, az ugodi és a pápai uradalom, mely 1398-ban még a család kezén volt eddigre a Szapolyaiak tulajdonába került, ezért az 1478-as felmérésben már nem szerepelt.

¹³⁸ Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon Akadémiai Kiadó Budapest 1977 p.15.

¹³⁹ Engel 169.

¹⁴⁰ Kubinyi András: A nagybirtok és jobbágiai a középkor végén az 1478-as Garai – Szécsi birtokfelosztás alapján. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18. 1986 Szerkesztők: Töröcsik Zoltán, Ugocsik András p.197-198. (továbbiakban: Kubinyi)

¹⁴¹ Kubinyi p.198.

¹⁴² uo.

4.2. Az uradalom állapota 1478-ban az adatok tükrében

Először is meg kell említenünk, hogy mely falvak tartoztak ekkor a somlói uradalomhoz (Veszprém és Vas megyéből): Vámospereszleg, Geccsény, Táskánd, Hosszúfalva, Szentoldor, Nagyság, Varsány, Gálosháza, Jánosháza, Szentpéterháza, Martonfalva (már pusztá), Keresztúr, Berzseny, Doba, Torna.¹⁴³ Az már a felsorolásból is érzékelhető, hogy a Somlóhoz tartozó uradalom méretei elég nagyok, 14 lakott és 1 pusztá falu tartozott hozzá (az uradalom elhelyezkedéséhez lásd: 3. ábra).

Arányaiban nézve a somlói uradalom mérete az összes 1398-as Garai-uradalom közül a legnagyobb volt területében, 19,5 %-nyi arány esett rá az összes birtokon belül, ez nagyjából 18 700 hektárt jelenthetett. Nem sokkal maradt el emögött a siklói (18,7 %), illetve a cseszneki. (17,3 %). A dunántúli uradalmak tehát 55,5 %-át, csak a veszprém megyei uradalmak 38,2 %-át alkották az összeírt birtokoknak, azt azonban számításba kell vennünk, hogy ha az elveszett pápai és ugodi birtokot is belevennénk, még ennél is nagyobb arányt kapnánk. Így látható, hogy az 1398-as Garai-birtokokon belül a Veszprém megyei birtokkomplexum jelentős részt alkothatott, legalábbis területét tekintve. Más szempontból vizsgálva azonban látható, hogy jobbágytelek-állományukban ezek a birtokok nem rendelkeznek akkora részaránnyal, mint területükben, hiszen itt egész telekre számolva a Valkó megyei uradalmak az elsők 31,4%-kal, Somlónál a szerény 8,7 %-os értéket láthatjuk, de mint azt a későbbiekben látni fogjuk, ez a telekhez tartozó szántók méretével van összefüggésben.¹⁴⁴ A jobbágyszámok tekintetében érdekesebb a Szécsinek külön kiszámolt, pontosabb részből levonni a következtetéseket, ez alapján Somló 327 családfőjével a kilenc közül a második legnépesebb Siklós (1232) után, emellett még jelentős, Somlóhoz hasonló nagyságú népesség Valkó megyében (325) volt.¹⁴⁵

A Garaik uradalmaiban mindössze négy várat találunk mint uradalmi központokat, ezek közül az egyik Somló vára. Ezen összeírásból a várnak a többinél részletesebb leírását ismerjük, mely szerint a várban kápolna, őrlőház, sütőszoba volt megtalálható, illetve az egyik pince tele volt szeméttel, Szécsi pedig lehetőséget kapott arra, hogy a külső várban lehessen istállója.¹⁴⁶ Emellett létezett a várban egy nyári palota¹⁴⁷ és egy kút¹⁴⁸ is.

¹⁴³ uo. p.201.

¹⁴⁴ uo. p.207.

¹⁴⁵ uo. p.214.

¹⁴⁶ uo. p.201.

¹⁴⁷ Horváth 2002 p.62.

¹⁴⁸ Kazáry Károly: A jánosházi gróf Erdődy-birtok és vár rövid története. Dunántúli Szemle VII. évf. Szombathely 1940. p.64.

Ebben a korban jellemző volt az, hogy a földesurak jobbágyaik járadékából éltek meg, ezt alátámasztják az itt tapasztalt viszonyok is. Az uradalom majorsága Nagyság faluban (értsd: Nagy és Ság) feküdt, azonban ennek mérete elenyésző volt: ez 118 hektár szántót és 48 hektár rétet jelenthetett. Emellett még Jánosházán, Keresztúron, Berzsenyben és Dobán található összesen 33 hektárnyi rét. Ezt az egészhez viszonyítva azt mondhatjuk, hogy a somlói uradalomban a szántóknak 3,8 %-a, a réteknek 13,1 %-a volt földesúri kezelésben. Összehasonlításképpen: ezek az arányszámok Csesznek esetében mindössze 0,7 %, illetve 2,4 %, ami alapján azt mondhatjuk, hogy a somlói uradalomban még aránylag magas volt a majorsági terület. A későbbi, 1498-as összeírásban szerepel Somlóval kapcsolatban egy majorsági állatállományt és a szerszámokat felsoroló rész.¹⁴⁹ Ebből a szempontból Somló uradalmának felszereltsége 1478-ban sem lehetett nagyban más, ami alapján arra lehet következtetni, hogy a Somlóra inkább a bér munka volt jellemző, mint a robotmunka.¹⁵⁰

A középkori uradalmakat egyik szempontból jellemző adat a pusztásodás, azaz hogy hány lakatlan telek található meg az adott faluban. A somlói esetében a jobbágygazdaságok 48,5 %-a, míg az egész telkek 47,4 %-a állt pusztán. Ez másokhoz viszonyítva közepesen jónak mondható, míg a cseszneki és a csörögi uradalomban mindkét arányszám ennél kisebb, addig hat másik uradalomban ez a szám magasabb, a legnagyobb Bács megyében (84,4 % illetve 80,4 %) Másik jellemző folyamat a telekaprózódás. A Somló esetében átlagosan egy jobbágygazdaság 0,44 telek nagyságú (ez 241 fél- és 70 negyedtelket jelent), ami azt jelenti, hogy átlagosan egy telekre 2,25 jobbágygazdaság jutott. Ez a többi adathoz viszonyítva közepes. Annyi biztosan megállapítható, hogy míg a nyugati uradalmakban egyáltalán nem volt egésztelkes jobbágy, addig az egésztelkesek aránya pl. Siklós esetében 40,1 %. Azonban ehhez hozzá kell vennünk azt is, hogy adott területen mekkora szántóföld tartozik egy egész jobbágytelekhez, ugyanis ez vidékről vidékre, sőt akár faluról falura változhat: pl. a siklói uradalomban (ahol a legkisebb szántóméreteket regisztrálták) természeti adottságaiból fakadóan jóval kisebb szántóföld tartozott egy jobbágytelekhez, mint az alföldi Bácsban. Somló esetében részletesen leírták a szántónagyságokat, ezektől azonban mi most eltekintünk. Csak érzékeltetésképpen: Nagyságon, ahol csak negyedtelkek vannak, a negyedtelkekhez tartozó szántóterület mérete nagyobb, mint pl. a varsányi, gálosházi és jánosházi féltelkekhez tartozó, azt nem is számítva, hogy a nagyságiaknak még ezen kívül szőlőterületük is van.¹⁵¹

¹⁴⁹ Kubinyi p.202. Bővebben: 22 szántó ökör, 17 tehén, 20 három évnél fiatalabb borjú, 23 disznó, 37 malac, 2 szekér, öt eke, három ekefaliga és három ekevas hozzávalókkal

¹⁵⁰ uo. p.202.

¹⁵¹ uo. p.205.

Gazdasági tekintetben a művelési ágak szerint csoportosítva megfigyelhető (lásd 1. táblázat), hogy a somlói uradalomban volt az összes uradalom közül a legnagyobb az aránya az erdőterületeknek: míg átlagban az uradalmaknak 44 %-át, itt a terület 78 %-át borította erdő. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a somlói uradalmon jelentős jövedelmei származhattak a birtokosnak az erdőgazdálkodásból. A szántóföldek területe volt a második legjelentősebb, átlagosan 39 %, a Somlónál csak 16,8 % aránnyal bírt az összterületből. Feltételezhetjük, hogy a szántóföldekbe az ugaroltatott területeket is beleszámították, emellett megfigyelhető, hogy az erdőket nem számítva a rétek aránya sok uradalomban igen magas, mint például a siklósiban (22,3 %), de a somlóiban (13,8 %) is számottevő. Ezért összességében elmondható, hogy az állattartás is jelentős volt a Garai-birtokok gazdaságában. Szintén gazdasági jellemző a malmok száma, Berzsenyen és Tornán egyaránt beszélnek egykerekes vízimalmokról, ez a szám átlagosnak mondható, Csesznekén például négy malom is volt. Az adatokból feltűnik, hogy a somlói uradalomban a szőlőföldek aránya elég alacsony (mindössze 1 %), egyedül Nagyság és Doba településen, azaz a Ság-, illetve a Somló hegyen volt szőlő. Az adat szemléletéhez figyelembe kell vennünk azt is, hogy a somlói szőlőhegy nagy része valószínűleg az apácázárdához tartozó birtokokon volt, de ennek ellenére mutatják a számok a szerémségi borvidék jelentőségét, ahol a Garai-szőlőföldek 46 %-a feküdt. Halászati szempontból a somlói uradalommal kapcsolatban a Marcal folyó és a Torna-patak vizét említették meg. A ma primer szektornak nevezett gazdasági ágak mellett a felmérők kereskedelmi szempontokat is figyelembe vettek. A kereskedelmet nézve csak a somlói uradalmon belül négy vámhelyet is említenek Vámpereszleg, Nagyság, Torna és Keresztúr településnél, ennél több csak a siklói esetében volt (5), ez alapján kijelenthető, hogy a somlói térségnek fontos kereskedelmi szerepe volt.¹⁵²

A Szécsinek kiszámított leánynegyedből következtethetünk a helyi iparra a beleszámított jobbágyok nevei alapján. Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy 6,7 -14,3 %-ig lehetett a kézművesek aránya általában a birtokokon, azonban a somlói uradalom kiemelkedik ebben a tekintetben is, főleg annak Vas megyei területei, itt a parasztok 24,4 %-a számítható kézművesnek, az uradalomban főként takácsok, szabók és kovácsok éltek. Azonban az megállapítható, ami ebben a korban természetes, hogy a kézműipar fejlettsége és differenciálódása alacsony szintű.¹⁵³

Népességét, nemzetiségi összetételét tekintve a somlói uradalomról azt a következtetést vonhatjuk le, hogy valószínűleg színmagyar lehetett, ugyanez elmondható a cseszneki

¹⁵² uo. p.207-209.

¹⁵³ uo. p.214.

uradalomra is. A déli birtokokon már inkább megfigyelhető keveredés: Valkó megyében a szlávok vannak többen, a Szerémségben a mezővárosokban a magyarság, míg a falvakban a szlávok, Siklós környékén valószínűleg egy 7,3 %-os szláv kisebbség lehetett, a Temes vidéki Sarád maga színmagyar, de már falvaiban feltételezhető a szláv többség, tehát a déli vidékeken már megfigyelhető a szláv népesség betelepülése az országba.¹⁵⁴

Az 1478-as adatokkal hasonló részletességű összeírás Somlóval kapcsolatban a középkor folyamán nem készült. Azonban adózással kapcsolatos felmérések készültek. Az egyik ilyen ötven évvel korábbról maradt fenn hét, a Somlóhoz tartozó Vas megyei faluról a Garaiak által be nem fizetett adó jegyzékeként, név szerint Geccseny, Hosszúfalu, Szentoldor, Ság, Varsány, Jánosháza, Keresztúr falvakról. A változás, ami 1428 és 1478 között bekövetkezett, két falu, Szentoldor és Varsány esetében jelentős: Varsány esetében 26 %-kal, Szentoldornál pedig 28 %-kal csökkent a lakott telkek száma. A többi település esetén is pusztásodás figyelhető meg, átlagosan 7 %-os csökkenés következett be a telekszámban.¹⁵⁵

Az 1488. évi hadiadó-beszédéről maradt meg a Veszprém megyére vonatkozó Ernuszt-féle adólajstrom, amelynek a Somló Veszprém megyei tartozékairól, Doba, Torna és Nagyberzsény településekről gyűjthetünk információkat. Érdekes módon adószedés szempontjából a három falu kétfelé szakadt: míg Doba adóját Miskei György szolgabíró szedte össze, addig a másik két települését Kovácsi János. Az 1478-as és az 1488-as adatokat megvizsgálva furcsa jelenségre bukkanunk: míg szinte mindig az 1488-ban beszédett adó (amely portánként 1 Forint volt, tehát az adófizető porták számát is megadta) nagyobb lett az 1478-ban lakott telkek számánál, addig ez a három somlói faluban éppen fordítva történt (Dobán 33-ról 27-re, Nagyberzsényben 30-ról 21-re, Tornán 26-ról 18-ra). Ebből két következtetés vonható le. Vagy valami drasztikus változás közben a falvak lakosság száma ilyen nagy mértékben csökkent, vagy azzal kell számolnunk, hogy ezen adatok nem hitelesek. Kubinyi András szerint mivel ezek a falvak 1488-ban Kinizsi Pálnak, Veszprém megyei főispánnak a tulajdona voltak, neki lehetősége volt arra, hogy befolyásolja, így ezt az esetet is figyelembe kell venni. Az összeírt háztartások alapján össze tudjuk hasonlítani az uradalomhoz tartozó falvak a méretét a többi Veszprém megyei településével. Ennek alapján azt mondhatjuk el, hogy ezek a falvak a középmezőnybe számíthatóak, annak is inkább az első felében találjuk Berzsényt és Dobát, Torna kissé hátrébb helyezkedik el.¹⁵⁶

¹⁵⁴ uo. p.215.

¹⁵⁵ uo. p.218.

¹⁵⁶ Solymosi László: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei számadások. Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Veszprém 1984 p.121-196.

Összegezve tehát megállapítható, hogy a Somlóhoz tartozó uradalom semmilyen tekintetben nem maradt el a többi Garai-uradalomhoz képest, sőt az egyik legfontosabb birtoka lehetett a Garai családnak.

A Garaiak 1478 után még egy évig birtokolták a várat. Lehetséges, hogy a Szécsinek járó pénzbeli tartozás miatt történt, de annyit tudhatunk, hogy 1479-ben Jób a várat Mátyás királynak adja el. Bonyodalom e körül is van, mégpedig az, hogy Mátyás Kinizsi Pálnak 1479 júniusában adja oda a várat, míg a hivatalos lemondás Gúti Ország Mihály nádor előtt csak november 29-én következett be. Többféleképpen is feloldható a probléma, pontos okát nem ismerjük. A legvalószínűbbnek azt tartom, hogy a Mátyás által odaígért pénzösszeg ekkor került Jób tulajdonába. Garai Jób 1481-ben halt meg, ekkorra már csak Csesznek vára maradt meg Veszprém megyei birtokai közül, ami halála után a Szapolyai-család kezébe került. Jóbbal a nagy múltú Garai család nádori ága kihalt.¹⁵⁷

5. Somló várának története a Garaiak után

5.1. Somló vára Kinizsi és Szapolyai kezén (1479-1495)

Kinizs Pál, Mátyás legendás hadvezére tehát 1479-ben kapta meg Mátyás királytól a somlói várat és uradalmát. Kinizsinek ez volt a második váruradalma a megyében, ekkorra már a tulajdonát képezte Vázsony, és elkezdte annak kiépítését. 1491-ből ismerjük a vár akkori várnagyát, Leányfalvi Ágostont, aki közel tíz éve töltötte be a Kinizsi megbízásából a somlói várnagyi tiszteket, s Podáron kapott birtokot Kinizsitől még 1483-ban. Leányfalvi ekkor egyszerre volt vázsonyi és somlói várnagy is, illetve ekkoriban építkezett Csobáncban. Feltételezhető, hogy az 1. ábrán látható támfalas külső várfal az ő nevéhez köthető. 1492-ben a vár zálogba kerül Szapolyai Istvánhoz. Érdekesség, hogy mindeközben a Szapolyai tulajdonában lévő Ugod pedig Kinizsinél volt zálogban.¹⁵⁸ 1489-ben megoldódott a helyi viszály, a fél évszázados per a jezői remetékkel: Kinizsi megkapta Vidépet cserébe a berzsenyi jobbagyok kilencedéért.¹⁵⁹

Leányfalvi halála után az 1490-es évek elején a vár várnagyi tisztjét Essegvári György kapta meg, aki Kinizsi egyik kedvenc emberének számíthatott, munkáját bizonyosan jól végezte. Ezt bizonyítja az 1493-as adománya is, mivel ez évben a főúr Torna települést adományozta neki, kiszakítván azt a somlói uradalomból. Essegvári 1495-ben még mindig mint somlói várnagyot találjuk. Azonban ez a helyzet már ebben az évben, Kinizsi Pál

¹⁵⁷ Horváth 2009 p.8-9.

¹⁵⁸ Horváth 2002 p.70.

¹⁵⁹ Cseresnyés p.19.

halálával megváltozott, mivel a király Szapolyainak adta a várat, a várnagy pedig Csúthy Mihály lett.¹⁶⁰

Szapolyai István, Szepes megye örökös főispánja, a kunok bírása, Magyarország nádora azonban láthatóan nem törekedett arra, hogy Somló várát sokáig megtartsa ekként egyesítve az egykori Garai-uradalmtömböt: a várat szinte rögtön továbbadta Magyarország egy másik tekintélyes emberének, Bakócz Tamás győri püspöknek 12 000 aranyforintért. Bakócz Tamást és rokonait, Bálintot, Pétert, Pált és Jánost 1495-ben a király parancsa mellett Somló várába és tizenkét birtokba be is iktatták.¹⁶¹

5.2. Somló vára Bakócz Tamás és az Erdődyek alatt (1495-1558)

Bakócz II. Ulászló idejében az egyik legtekintélyesebb ember volt az országban, aki vagyonát rendkívül hatékonyan gyarapította. Ennek oka az volt, hogy stratégiájában nem a birtokosokat általában jellemző „falánk” módszerekkel, hanem lassan, türelmesen szerezte birtokait. Sokaknak segített, de főleg azoknak, akiktől később cserébe várhatott valami juttatást, mint például az uralkodónak vagy a vezető főuraknak. Lekötelezte őket, ezáltal hosszú távú befektetésként később jogosan várt el tőlük segítséget. Amikor 1495-ben Szapolyai István eladja neki öröktulajdonul Somló várát, mely valóban igen értékes ebben a korban, hozzáteszi a következőt is: „*hálából tapasztalt szolgálatkészségéért*”.¹⁶²

Bakócz idejére teszik Somló várának fénykorát, és valóban azt tapasztalhatjuk, hogy Bakócz törődött a várral és uradalmával. 1496-ban eléri a királynál, hogy a somlói uradalomba költözők és az itt építkezők nyolc évig adómentességet élvezhessenek. Ahogy azt már korábban láttuk, erre valóban szükség lehetett a környéket jellemző fokozódó pusztásodás miatt. Bakócz politikájának eredményességét mutatja az 1498-ban született leltár, amit összehasonlíthatunk az 1478-as adatokkal. Szentoldor településen kívül, mely pusztává lett illetve Vámospereszlegen kívül, amely esetében egy harmaddal csökkent a telekszám, jelentős csökkenés nem volt sehol, sőt Doba és Varsány esetében nőtt ez az érték. Beleszámítva azt is, hogy 1490-91-es trónharcok miatt éppen ezeket a területeket pusztította Habsburg Miksa serege, látható, hogy Bakócz intézkedésének valószínűleg volt foganatja.¹⁶³

Szintén a törődést bizonyítja az, hogy 1507-ben esztergomi érseki minőségében engedélyt ad arra, hogy hordozható oltáron is bemutatthassanak misét a somlói várban. Már említettük,

¹⁶⁰ Ádám Iván: Öt okmány az Essegváryakról. Történelmi Tár (2.) 1879 p.383.

¹⁶¹ Cseresnyés p.20.; A tizenkét birtok Horváth 2002 p.122. alapján: Doba, Berzseny, Jánosháza, Szentpéterfalva, Szentoldorfalva, Hosszúfalu, Keresztúr, Varsány, Vámospereszleg, Taskánd, Gecseny, Ság

¹⁶² Fraknói Vilmos: Bakócz Tamás prímás birtokszerzeményei. Századok 22. 1888. p.102-103.; 115.

(továbbiakban: Fraknói)

¹⁶³ Horváth 2002 p.71. illetve Kubinyi p.218-219.

hogy 1478-ban volt kápolna a várban, emiatt arra következtethetünk, hogy vagy ez a kápolna megsemmisült, vagy valójában nem kápolna, hanem csak egy annak használt helyiség létezhetett korábban.

1498-ból a vár felszereltségére fegyverekkel való ellátottság tekintetében is rendelkezünk adatokkal. A várban ekkor 2 tarackot, 2 seregbontót, 28 szakállas ágyút és 32 kézi lőfegyvert vettek leltárba. Más várakkal összevetve, ahogy az a 2. táblázatból jól látható, ezzel a felszereltséggel a határvédő feladatokat ellátó Péterváradot is maga mögé utasította, egyedül a királyi Visegrád az, amit jobban ellátottnak vehetünk a felsoroltak közül. Pedig erre fekvése miatt ekkor még Somlónak nem volt szüksége, láthatóan Bakócz fontos szerepet szánt a várnak.¹⁶⁴

Bakócz tudatosan készült a győri és egri püspöki, majd esztergomi érseki jövedelmeinek segítségével megszerzett birtokainak rokonaira való átörökítésére. 1501-ben megszerezte a jogot, hogy birtokairól szabadon végrendelkezhessen, hogy utódai között ne támadjon viszály. Somló vára a gyakorlatban már ekkor unokaöccsének, Erdődi Péternek tulajdonában volt: ezt mutatja, hogy 1510-ben mint a vásárhelyi apácakolostor protektora lett megnevezve, illetve hogy a vár jogügyleteinél rendre együtt szerepeltek.¹⁶⁵

Azonban a somlói várral kapcsolatban Gosztonyi János győri püspök pert indított hivatkozván a már említett 1457-es Garai László-féle felajánlásra, mivel annak a győri püspökségre kéne szállnia. A pert Gosztonyi megnyerte, a fehérvári keresztesek konventje ki is állította neki a királyi engedélyt a beiktatásáról. Ebbe azonban Bakócz nem törődött bele. 1517-ben azonban mikor a várba a győri püspök emberét beiktatták volna, „*Bakacs Tamás Cárdinál' emberei a' királyi embert, vas buzogánnyal főbe vágván, megsebesítették*”.¹⁶⁶ Így Bakócz erőszakos módon, de megakadályozta a birtok elvételét. Ez az eset mutatja, hogy a bíboros számára jelentős értéket képviselt Somló.

Bakócz a II. Lajos által is megerősített 1517-es végrendeletében unokaöccsének, Erdődi Péternek juttatta a legnagyobb vagyont, többek között Somlót is. Azonban a bíboros szigorú feltételeket szabott: utódai a birtokot nem idegeníthetik el, zálogba adása csak a családon belül történhet meg, sőt arról is rendelkezett, hogy az egyes családágak kihalása esetén mely birtokrészek kire szálljanak.¹⁶⁷

Bakócz Tamás 1521-ben bekövetkezett halála után a vár gond nélkül az időközben „Monyorókeréki Erdődy” nevet felvett Péter tulajdona lett. A törökellenes harcok végül a

¹⁶⁴ Horváth 2002 p.72.

¹⁶⁵ uo. 2002 p.72-73.

¹⁶⁶ Cseresnyés p.20.

¹⁶⁷ Fraknói p.125-126.

Somlót is elérték: 1543-ban Zrínyi Miklós bán vezetésével a magyar és horvát seregek a környék pusztítására kiküldött török és tatár csapatokkal a Somló vidékén megütköztek, és azokat megfutamították. A menekülők egy részét a közeli mocsaras vidék nyelte el, a többieket az üldözők vágták le, vagy a környékbeli parasztok verték agyon.¹⁶⁸

1547-ben meghalt idősebb Erdődy Péter, akit szintén Péter névre keresztelt fia követett a család élén. Ennek a vár sorsára gyakorolt hatását azonnal láthatjuk, hiszen Erdődy II. Péter a Bakócz által meghagyott végrendelet ellenére Somló várát adósságai miatt már 1548-ban kénytelen volt elzálogosítani a devecseri Choronoknak, ám a várat nem akarta végleg elveszíteni. Ezt bizonyítja, hogy 1555-ben lányának, Annának az esküvőjét itt tartották a várban. Végül mégiscsak arra kényszerült, hogy a végrendelkezést újra megszegve, 1558-ban Somló várát és uradalmát örökösen 15 500 Ft-ért eladja a Choronoknak.¹⁶⁹

Ezzel lezárult a vár történetének az a korszaka, amikor Somló a környék elsőszámú központjának számított, hiszen a térségben betöltött vezető szerepét a felemelkedő Devecser vára vette át. Az elkövetkező időszakban Somló vára folyamatosan veszített jelentőségéből, ami állapotán is meglátszott. A Choronok örökösei között a somlói várnak és uradalmának birtokjoga a 17. században szétaprózódott. Mivel elméletben sokan, gyakorlatban viszont senki sem birtokolta a várat, ezért annak épülete már a 16. századtól egyre romosabbá, a 17. században pedig egyenesen lepusztulttá vált. Állapotára következtethetünk abból is, hogy 1597-ben az országgyűlés könyörgött a királynak, hogy a vár érdekében cselekedjen valamit, mert annak állapota annyira aggasztó. Végül azonban csak 1638-ban rendelték el a vár „*ingyen szolgálatok általi*” megerősítését, melynek határfoka alighanem alacsony lehetett.¹⁷⁰ Mikor az egykori birtokosok, az Erdődyek 1735-ben a várat visszaszerezték, abból csak egy romhalmazt találtak. Helyette építik meg végül 1820-ra Dobán az Erdődy-kastélyt, melyet jelképesen szintén „Somlóvárnak” neveznek el.¹⁷¹

Utószó

A dolgozatban megmutattuk, hogy a Somló már az őskortól fogva különös jelentőséggel bírt a környéken földrajzi adottságainak köszönhetően, s ezt a megkülönböztetett szerepet egészen a középkor végéig megtartotta. Az ország birtokosai is felismerték a Somló jelentőségét, így vára, mely kezdetben királyi vár volt, a királyi hatalom meggyengülése után a leghatalmasabb urak célkeresztjébe került. A családtörténet ismertetése során remélhetőleg

¹⁶⁸ Cseresnyés p.22.

¹⁶⁹ uo. p.22-23.

¹⁷⁰ uo. p.23-24.

¹⁷¹ Darnay p.38.

sikerült bemutatni azt a folyamatot, melynek eredményeképpen a Garaiak az ország egyik legbefolyásosabb családjává váltak. Az egyre fenyegetőbb török veszély hatására Garai Miklós a család vagyonának átmenekítése céljából szerezte meg Veszprém megyei birtoktömbjét, melynek fontos része volt Somló vára és uradalma.

Az események és az összeírásokból megismert adatok fényében igyekeztünk igazolni, hogy a vár és uradalma gazdasági és hatalmi szempontból is az egyik legfontosabb Garai-birtok volt. Amíg a vár a Garaiak tulajdonában volt, addig szerepe és fejlődése töretlen, sőt ez a folyamat még a Garai család kihalása után is tovább tartott, hiszen a vár Bakócz Tamás számára is kitüntetett szereppel bírt.

Az Erdődy család politikai súlya azonban a korábbi tulajdonosokéhoz képest nem volt mérhető, ezért helyzetüknél fogva nem tudták a várat alkalmassá tenni arra, hogy a török elleni harcokban is fontos szerepe lehessen. Így míg Veszprém megye többi várának jelentősége megnőtt, addig Somló vára hanyatlásnak indult, és korábbi nagyságát a későbbiekben sem tudta visszaszerezni.

Felhasznált irodalom

- Ádám Iván (1879): Öt okmány az Essegváryakról. Történelmi Tár 2, p.383-386.
- Bakay Kornél – Kalicz Nándor – Sági Károly (1970): Veszprém megye régészeti topográfiája. A devecseri és sümegi járás. Szerkesztő: Bakay Kornél, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bertényi Iván (2000): A tizennegyedik század története. In: Szvák Gyula (szerk.) *Magyar századok sorozat*. Pannonica Kiadó
- Boros Edit, dr. (1988): *Tájkép a Somlóról a helynevek tükrében*. Eötvös Károly Megyei Könyvtár kiadványa
- Cseresnyés Sándor (1848): *A' nagy Somló hegyről, váráról, Somló-vásárhelyről, helyzeti, történeti, természeti, gazdasági 's költészeti tekintetben*. Veszprém. Újranyomva: 1992
- Darnay-Dornyay Béla, dr. – Zákonyi Ferenc, dr. (1964): *Somlói útikalauz*. Veszprém,
- Draskóczy István: A tizennegyedik század. Szvák Gyula (szerk.) *Magyar századok sorozat*. Pannonica Kiadó
- Engel Pál (2003): A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században. In: Csukovits Enikő (szerk.): *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest. p.13-72.
- Engel Pál (1990): *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I*. Háttér Lap- és Könyvkiadó Budapest
- Engel Pál (1996): *Magyarország világi archontológiája 1301-1457 I-II*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest,
- Engel Pál (2003): Vár és hatalom. In: Csukovits Enikő (szerk.): *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest p.162-197.
- Font Márta: *Siklós középkori története*. Forrás:
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Siklos/pages/Siklos_evszazadai/008_Font_Marta.htm [Letöltés: 2010. 02. 20.]
- Fraknoi Vilmos (1888): Bakócz Tamás primás birtokszerzeményei. *Századok* (22) p.97-128.
- Fügedi Erik (2004): *Uram, királyom...* Fekete Sas Kiadó Budapest

- Fügedi Erik (1977): *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó. Budapest
- Fülöp András – Koppány András: Építési technológia és természetes sziklafelszín a magyarországi várakban. *Castrum* 5. (2007/1) Forrás: http://www.castrumbene.hu/files/c5_01fulop-koppany.pdf [Letöltés: 2010.02.07.]
- Fülöp András (2006): Somló vára az első ásatások tükrében. In: Kovács Gyöngyi és Miklós Zsuzsa (szerk.) „*Gondolják, látják az várnak nagy voltát*” *Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére*. Castrum Bene Egyesület, Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest, p.119-128.
- Gerő László (1975): *Várépítésetünk*. Műszaki Könyvkiadó. Budapest,
- Horváth Richárd: *Pápától a pápáig (Garai – Szapolyai várbirtok változások Veszprém megyében a Mátyás-korban)* [Kézirat] Elhangzott: 2009. IX. 18-án, Veszprém, a „Közigazgatás akkor és ma” című tudományos konferencián
- Horváth Richárd (2002): *Várak és politika a középkori Veszprém megyében*. PhD-dolgozat [Kézirat] Debrecen,. Forrás: http://phd.okm.gov.hu/disszertaciok/ertekezesek/2003/de_2134.pdf [Letöltés: 2010.01.24.]
- Kazáry Károly (1940): A jánosházi gróf Erdődy-birtok és vár rövid története. *Dunántúli Szemle* VII. évf. Szombathely. p.62-77.
- Kiss Gábor (1984): *Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon*. Panoráma, Budapest
- Kubinyi András: *A középkori Pápa*. Forrás: <http://mek.niif.hu/02100/02182/html/01.htm#6>. [Letöltés: 2010. 02. 10.]
- Kubinyi András (1986): A nagybirtok és jobbágiai a középkor végén az 1478-as Garai – Szécsi birtokfelosztás alapján. In: Töröcsik Zoltán, Ugocsik András (szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18. p.197-226.
- Mályusz Elemér (1984): *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437*. Gondolat
- Márkusné Vörös Hajnalka: *Somlóvásárhely*. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Budapest
- Nagy Iván (1858): *Magyarország családai*. IV. kötet. Pest,
- Németh József, dr.(1938): *Somló*. Devecser

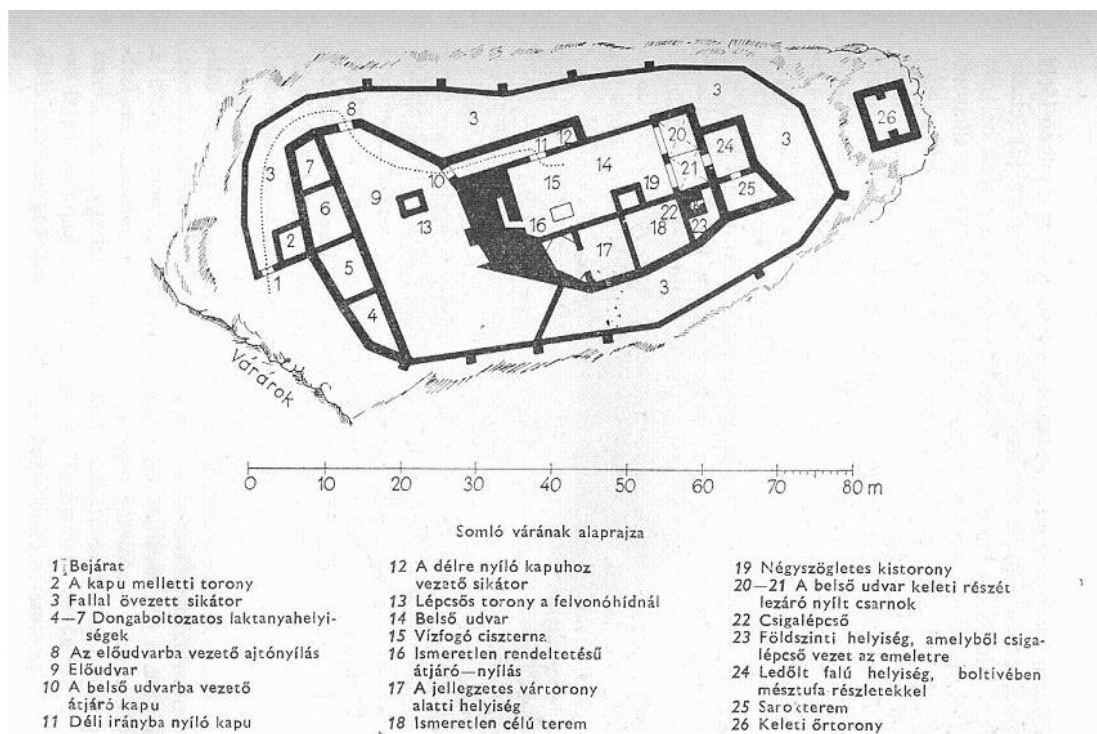
Solymosi László (1984): Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei számadások. In: Kredics László (szerk.): *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Veszprém. p.121-241.

Wertner Mór, dr. (1897): A Garaiak. *Századok* (31.) p.903-938.

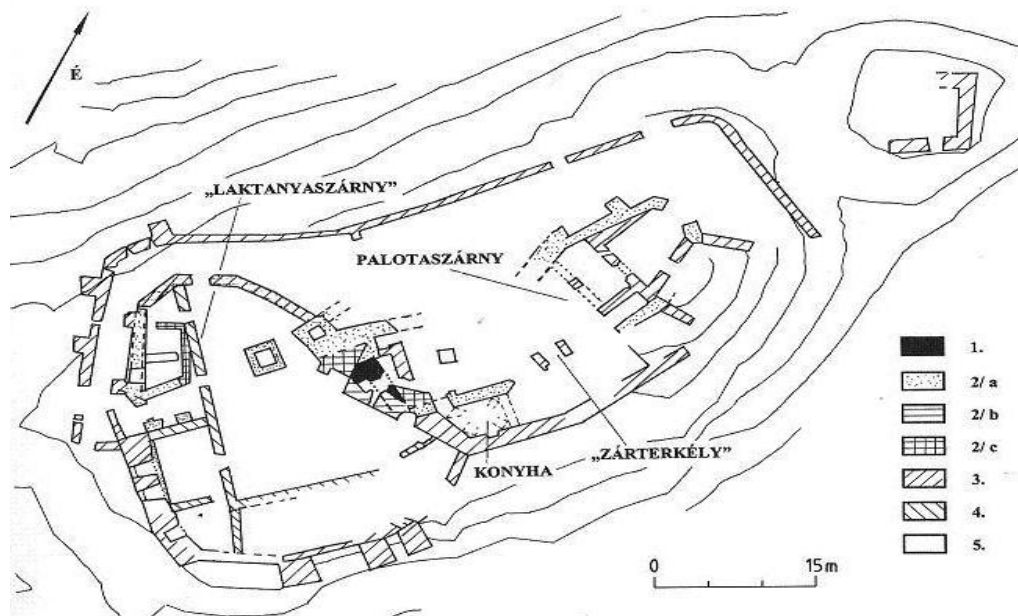
www.mol.arcanum.hu

Függelék

I. ÁBRÁK

1. ábra: A vár alaprajza 1964-ben feltételezett helyiségekkel (Forrás: Darnay–Zákonyi p.41.)

2. ábra: „A somlói vár periodizációs alaprajza 2005-ben. 1: 13-14. század; 2a-b: 14.század vége – 15. század eleje?, 2c: 14. század vége – 15. század első fele, 3: 15. század közepe – második fele, 5: 16. század második fele. (Bereczkiné dr. Hammer Edit – Szökrön Péter – Fülöp András munkája)” (Forrás: Fülöp 2006 p.121.)

3. ábra: A somlói és a cseszneki Garai-uradalom (Forrás: Kubinyi p.207.)

II. TÁBLÁZATOK

3. b. táblázat. Hektárra átszámítva (felkerekítve)

Művelési ág	Somló	Csesznek	Valkó m.	Csörög	Bács m.	Csongrád m.	Pozsega m.	Siklós	Sarád	Összesen	Megjegyzések
Szántó	3 137	4 197	4 780	100	13 021	2899	1160	7 254	760	37 308	
Rét	569	1 016	1 180	8	51	-	-	2 584	84	5 492	
Szőlő	181	61	540	3726	-	-	-	1 033	2533	8 074	
Legelő	84	-	-	41	13	4	42	678	-	862	
Erdő	14 575	9 874	4 889	2325	256	-	1395	6 304	2533	42 151	
Nádas	42	-	26	61	51	-	-	-	-	180	
Sziget	-	-	64	61	-	-	-	20	-	145	
Szántó+legelő	52	-	-	-	-	-	-	-	-	52	
Berek+legelő	56	-	-	-	-	-	-	-	-	56	
Szántó+legelő+berek	-	686	-	-	-	-	-	-	-	686	
Szántó+erdő	-	675	-	-	-	-	-	-	-	675	
Összesen	18 696	16 509	11 479	6322	13 392	2903	2597	17 873	5910	95 681	

1. táblázat: Az 1478-as birtokösszeírásban szereplő birtokok területének összehasonlítása művelési ágak szerint (Forrás: Kubinyi p.208.)

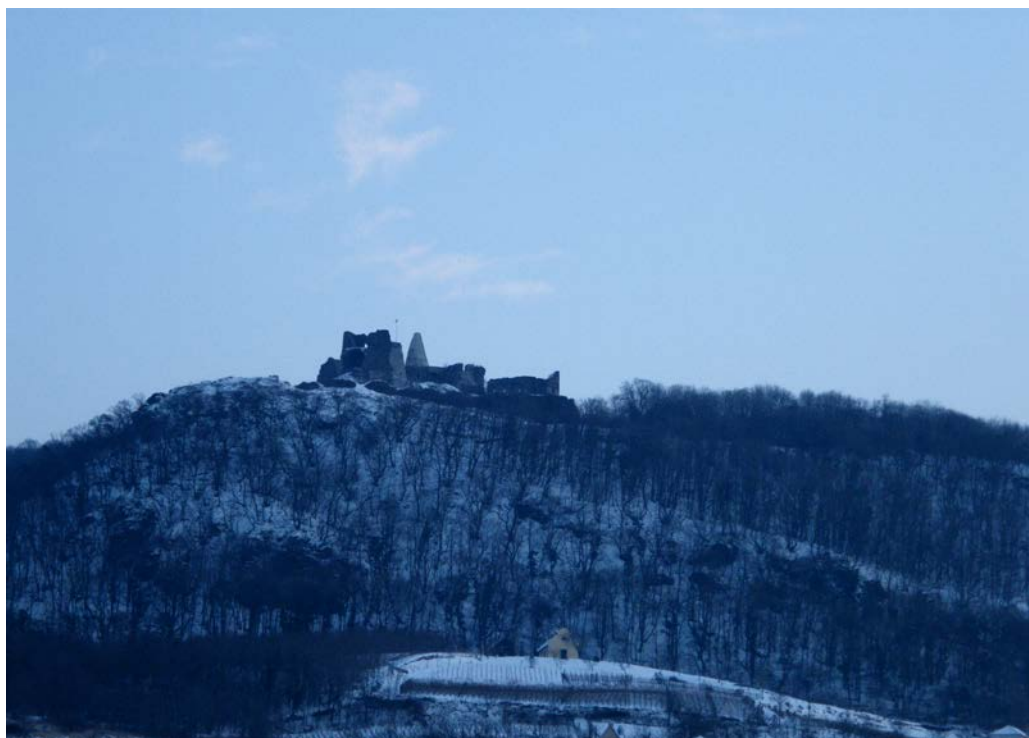
Vár	"bombarda" ágyú, tarack	"hoffnica" seregbontó	"szakállas" ágyú	kézi lőfegyverek
<i>Somló</i>	2	2	28	32
<i>Visegrád Alsó-vár</i>	3	-	23	2
<i>Visegrád Felső-vár</i>	4	2	47	2
<i>Veszprém</i>	-	-	41	-
<i>Sümege</i>	4	-	27	-
<i>Pétevár</i>	1	3	-	55

2. táblázat: Néhány magyarországi vár felszereltsége a XV. század végén (Forrás: Horváth 2002. p.72)

III. KÉPEK

1. kép: A Somló és a vár (a kép bal szélén) látképe nyugati irányból (Saját készítésű fénykép 2010. 02. 07.)

2. kép: A Somló és vára Somlószőlős irányából (Saját készítésű fénykép 2010. 02. 07.)

3. kép: A vár látképe Doba (ÉNy) irányából. (Saját készítésű fénykép 2010. 02. 07.)

4. kép: Somló vára (Saját készítésű fénykép 2010. 02. 07.)

5. kép: Somló várának makettja (északi irányból). Forrás:
http://varwebaruhaz.blogter.hu/269453/doba_8211_somlovar [Letöltés: 2010.02.17.]